

Bureau Discriminatiezaken
Noord-Holland Noord

Onderzoeksrapportage

**Enquête Tolerantieklimaat en discriminatie-ervaring
op het voortgezet onderwijs**

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	3
1.1 Beleidscontext.....	3
1.2 Doelstelling van het onderzoek.....	3
1.3 Methode van onderzoek	4
1.4 Slachtoffer en dader, een nuancering.....	5
1.5 Leeswijzer.....	6
2. LEEF- EN TOLERANTIEKLIMAAT	7
2.1 Inleiding.....	7
2.2 Leefklimaat	7
2.3 Tolerantieklimaat.....	8
2.4 Belangrijkste conclusies en aanknopingspunten voor beleid.....	12
3. INCIDENTIE	14
3.1 Inleiding.....	14
3.2 Zelf meegemaakt.....	15
3.3 Getuigen.....	17
3.4 Zelf gedaan.....	18
3.5 Social Media	19
3.6 Belangrijkste conclusies en aanknopingspunten voor beleid.....	19
4. REACTIES EN GEVOLGEN	21
4.1 Inleiding.....	21
4.2 Reactie Slachtoffers	21
4.3 Reactie Getuigen	22
4.4 Gevolgen en impact.....	23
4.5 Belangrijkste conclusies en aanknopingspunten voor beleid.....	23
5. KENNIS EN WAARDERING VAN HET BESTAANDE ANTIPEST BELEID	25
5.1 Inleiding.....	25
5.2 Kennis van het aanwezige beleid.....	25
5.3 De waardering voor het beleid.....	26
5.4 Wat vind je goed, wat vind je minder goed?.....	27
5.5 Conclusies en aanknopingspunten voor beleid	29
6. CONCLUSIES EN SUGGESTIES VOOR BELEID	31
6.1 Inleiding.....	31
6.2 Het beeld dat naar voren komt uit de nulmeting.....	31
6.3 Suggesties voor beleid	33
6.4 En wat betekent dit voor gemeenten?.....	36
Bijlagen	36

1. INLEIDING

1.1 Beleidscontext

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap stelt in de periode 2011-2014 geld beschikbaar voor projecten en initiatieven op het gebied van emancipatie. Koplopergemeenten in het hele land worden met deze middelen in de gelegenheid gesteld extra aandacht te besteden aan beleid en beleidvorming rond de emancipatie en problematiek van homo- en biseksuelen en transgenders, het zogenoemde LHBT-beleid (Lesbisch, Homo, Bi en Transgender).

Als koplopergemeenten in onze regio hebben Hoorn en Alkmaar Art.1 Bureau Discriminatiezaken Noord-Holland Noord (Art.1 NHN) gevraagd een nulmeting uit te voeren naar het discriminatie- en tolerantieklimaat onder leerlingen en docenten op het voorgezet onderwijs in deze gemeenten. Deze nulmeting verschaft een eerste beeld en is het ijkpunt voor een vervolgmeting in 2014.

Om de meting te doen, heeft Art.1 NHN een enquête ontwikkeld die, in overleg met de gemeenten, op twee punten breder is dan de oorspronkelijke vraag. Zo wordt niet alleen gekeken naar de discriminatiegronden die LHBT betreffen (seksuele gerichtheid en geslacht), maar wordt naar alle gronden van discriminatie gevraagd. Zowel Art.1 NHN als de gemeenten zijn het erover eens dat de ene grond niet minder belangrijk is dan de andere.

Ten tweede spitst de enquête zich niet alleen toe op discriminatie, maar krijgen deelnemers ook vragen over (ervaringen met) pesten en buitensluiten. Deze drie componenten hebben een grote overlap naar aard, ongewenstheid en de aanpak ervan. Door ze samen te voegen, ontstaat een completer beeld. We kunnen immers meer ervaringen meenemen.

1.2 Doelstelling van het onderzoek

Met onze opdrachtgevers zijn wij de volgende doelstellingen overeengekomen

- 1) Het verkrijgen van een eerste situatieschets op het gebied van leef- en tolerantieklimaat en de pest-, buitensluitings- en discriminatie-ervaringen onder leerlingen en docenten in het voortgezet onderwijs in Noord-Holland Noord. Dit beeld wordt het ijkpunt voor de vervolgmeting;
- 2) Suggesties uit de resultaten destilleren met betrekking tot het beleid dat is gericht op het voorkomen en aanpakken van pesten, buitensluiten en discrimineren. Deze suggesties kunnen reden zijn tot aanvullingen of aanpassingen op het bestaande beleid en kunnen mogelijk ook een bevestiging daarvan zijn. Van de veranderingen in het toegepaste beleid kunnen de effecten worden gemeten in de vervolgmeting.

De enquête richt zich hiertoe op de volgende vragen:

- Beleving: hoe wordt het leef- en tolerantieklimaat op school ervaren?
- Incidentie: hoe vaak, waarom en hoe krijgen de respondenten te maken met pesten, buitensluiten en discriminatie?
- Gevolgen: wat is de impact van pesten, buitensluiten en discriminatie:?
- Reacties: met wie praat een slachtoffer erover en waar wordt melding gemaakt van pesten, buitensluiten en discriminatie:?
- Beleid van de school: hoe gaat de school ermee om, wat is het beleid en hoe wordt dat beleefd?
- Verschillen docenten/ leerlingen: Wat zijn de verschillen in resultaten tussen leerlingen en docenten? En zijn er nog meer interessante verschillen tussen groepen, zoals de verschillende schoolniveaus, en wel/niet slachtoffer?

De resultaten van de enquête worden weergegeven in :

- één integrale rapportage (openbaar)
- De resultaten per school (niet openbaar): elke tabel in het integrale rapport wordt ook voor elke school apart gebundeld, zodat kan worden gekeken naar overeenkomsten en verschillen met de totale percentages.

Voor u ligt de integrale rapportage; hierin worden de resultaten van alle respondenten samen besproken.

1.3 Methode van onderzoek

Voor dit onderzoek is in samenwerking met I&O research in Hoorn een webenquête ontwikkeld. In de regio Noord-Holland Noord zijn vervolgens 38 scholen in het voortgezet onderwijs aangeschreven met het verzoek mee te doen aan deze enquête¹.

De scholen die meededen kregen flyers met daarop inlogcodes voor de webenquête. Deze werden uitgedeeld in de klas. Bij veel scholen gebeurde dit in de mentorklas, bij sommige tijdens een les maatschappijleer. Velen kregen de enquête op als huiswerk, sommigen hebben de enquête tijdens een les gedaan. De leerlingen maakten, als zij de enquête invulden, kans op een cadeaubon van €50,-.

Vragenlijsten

Er is gebruik gemaakt van drie verschillende vragenlijsten (zie bijlagen): een voor de leerlingen, een voor de docenten en een derde voor scholen met een hoog percentage moeilijk lerende kinderen. Deze scholen gaven op voorhand aan dat enquêtes vaak te moeilijk zijn voor hun leerlingen, waardoor de resultaten vaak maar weinig zeggen. In overleg met een praktijkschool is daarom een derde, aangepaste vragenlijst ontwikkeld. De grootste verandering die is aangebracht is dat de antwoordmogelijkheden minder omvangrijk en minder genuanceerd zijn. Dit kan wel tot gevolg hebben dat de resultaten van scholen die deze lijst hebben ingevuld, soms extremer zijn.

De verschillen tussen de vragenlijsten van leerlingen en docenten zitten hem vooral in de aanspreekvorm (je en u). Bij de vragen over beleid is bij de docenten sprake van meer voorkennis en zijn de vragen iets uitgebreider.

Steekproef

Van de 38 aangeschreven scholen hebben tot nu toe acht scholen meegedaan. Op deze acht scholen zitten ruim 6.000 potentiële respondenten, onder wie een kleine 10% docenten (590). Van hen hebben 2.306 respondenten de enquête ingevuld. Daar zijn 47 respondenten uit verwijderd, vanwege een sterk vermoeden dat zij de enquête niet serieus hebben ingevuld. Over bleef een groep respondenten, bestaande uit 2127 (39%) leerlingen en 132 (22%) docenten. Van hen is 48% man en 52% vrouw. De verdeling over de verschillende schoolniveaus staat weergegeven in tabel 1. De vraag naar schoolniveau is niet aan de docenten gesteld. De percentages in de tabel gaan dus alleen over de leerlingen.

Tabel 1: verdeling respondenten over de schoolniveaus

Prkt schl	VMBO	Mavo	Havo	Vwo/Gym	Anders
9%	22%	8%	26%	27%	8%

¹ Dit zijn alle scholen in gemeenten die Art.1 NHN hiervoor cofinancieren

Representativiteit

Acht van de 38 scholen in Noord-Holland Noord hebben meegedaan. Op de resultaten in dit overzichtsrapport is geen weging toegepast naar schoolniveau of schoolomvang. De cijfermatige uitkomsten zijn daarmee beperkt generaliseerbaar naar alle scholen in de regio, maar de richting en de conclusies zijn consistent en voldoende duidelijk. Voor de deelnemende scholen zijn de resultaten uiteraard direct relevant; voor de niet deelnemende kunnen zij zeker als spiegel fungeren, waarin ze zich kunnen of zullen herkennen.

De respons bij de deelnemende scholen is onder de docenten 22% en onder de leerlingen bijna 40%. Dit is voldoende om uitspraken te doen met betrekking tot de situatie en beleving van leerlingen en docenten. Bij de docenten worden de absolute aantallen respondenten bij sommige vragen te klein om gedetailleerde conclusies te kunnen trekken. Wanneer dit het geval is wordt dat aangegeven in de tekst.

De gevonden man/vrouw-verhouding geeft een lichte overrepresentatie van vrouwen te zien. Bij de analyses waar dat een vertekening kan geven, is dit aangegeven.

De enquête werd bij de meeste scholen als huiswerkopdracht opgegeven. Dit (anonieme) huiswerk kon natuurlijk niet door de docent worden gecontroleerd en deelname was dus vrijwillig. We mogen daarom aannemen dat sprake is van een lichte overrepresentatie van de meer gemotiveerde leerlingen en/of leerlingen en docenten die zich bij het onderwerp betrokken voelen. Dat kan dan gaan om leerlingen en docenten die zich maatschappelijk verantwoordelijk voelen en om leerlingen en docenten die een discriminatie- of pestervaring hebben, daarvan getuige zijn geweest of zelf hebben gepest of gediscrimineerd.

Deze mogelijke overrepresentatie zou tot in de percentages tot een overschatting van het aantal slachtoffers en getuigen kunnen leiden en tot onderrepresentatie van het ouderschap. Om dit zoveel mogelijk te ondervangen, is in de aankondiging aangegeven dat de vragenlijst voor iedereen was bestemd - met of zonder persoonlijke ervaring met pesten of discriminatie. Een extra motiverende factor voor deelname was de kans op het winnen van een cadeaubon. Deze laatste twee constatering impliceren in elk geval een correctie op de hiervoor besproken mogelijke overschattingen.

Omdat de enquête voor de docenten een nog vrijwilliger karakter had dan voor de leerlingen (het was geen huiswerk, er kon niets gewonnen worden), is hier nog sterker sprake van overrepresentatie van de gemotiveerde groep. Tevens verklaart dit wellicht meteen ook de relatief lage respons onder docenten in zijn algemeenheid.

Om straks een vergelijking te kunnen maken met de resultaten van de 1-meting, is het van belang dat bij die tweede meting dezelfde wijze van werving wordt gebruikt en weer de zelfde scholen in het onderzoek worden betrokken.

1.4 Slachtoffer en dader, een nuancering

In de enquête is gevraagd naar het voorkomen van pesten, buitensluiten of discrimineren in de afgelopen twaalf maanden. Hier is op drie manieren naar gevraagd:

- 1) heb je het zelf wel eens meegemaakt?
- 2) heb je wel eens gezien dat iemand anders het meemaakte?
- 3) heb je het zelf wel eens gedaán?

In deze rapportage worden deze drie categorieën vaak besproken onder de noemers 'slachtoffer', 'getuige' en 'dader'. Hiervoor is gekozen omdat ze regulier worden gebruikt en omdat ze in één woord duidelijk aangeven om welke groep het gaat.

Art.1 NHN hecht er echter aan vooraf een nuancering te plaatsen bij de begrippen 'slachtoffer' en 'dader'. Deze termen impliceren (ook onbewust) voor veel mensen respectievelijk 'zelig' of 'zwak' en 'slecht' of 'sterk'.

De begrippen 'slachtoffer' en 'dader' lopen in de praktijk echter nogal door elkaar: een 'slachtoffer' is geregeld ook een 'dader'. Mensen die zich gediscrimineerd voelen en dat bij ons melden, blijken regelmatig sterke persoonlijkheden die iets willen veranderen voor zichzelf, voor hun kinderen of voor de wereld. Ook blijken daders regelmatig onwetend en welwillend, of blijkt dat zij reageerden op gedrag van degene die wij eerst nog als slachtoffer aan de deur hadden.

Art.1 NHN benadrukt dus dat met de noemers uitsluitend wordt bedoeld: 'de groep die wel eens is gepest, buitengesloten of gediscrimineerd', en 'de groep die zelf wel eens iemand heeft gepest, buiten gesloten of gediscrimineerd'. Niet meer en niet minder.

1.5 Leeswijzer

Het beeld waarnaar wordt gezocht in dit onderzoek, wordt geschetst aan de hand van vier onderdelen. Het leef- en tolerantieklimaat zoals het wordt beleefd op de deelnemende scholen wordt beschreven in hoofdstuk 2. Dan volgen de resultaten met betrekking tot incidentie in hoofdstuk 3: hoe vaak, op welke manier, door wie en waarom wordt er gepest, buitengesloten of gediscrimineerd? Wat de gevolgen zijn van pestgedrag, en hoe slachtoffers en getuigen er mee omgaan, wordt besproken in hoofdstuk 4. Welke kennis hebben de leerlingen en docenten over het bestaande beleid om pestgedrag aan te pakken of te voorkomen, en hoe waarderen zij dat beleid? Dat wordt geanalyseerd in hoofdstuk 5. Ten slotte wordt in hoofdstuk 6 het ontstane beeld samengevat in de conclusies. Daarnaast worden, naar aanleiding van de bevindingen, suggesties gedaan voor beleid. Elk hoofdstuk sluit af met de belangrijkste conclusies en aanknopingspunten, die voortkomen uit het betreffende hoofdstuk.

2. LEEF- EN TOLERANTIEKLIMAAT

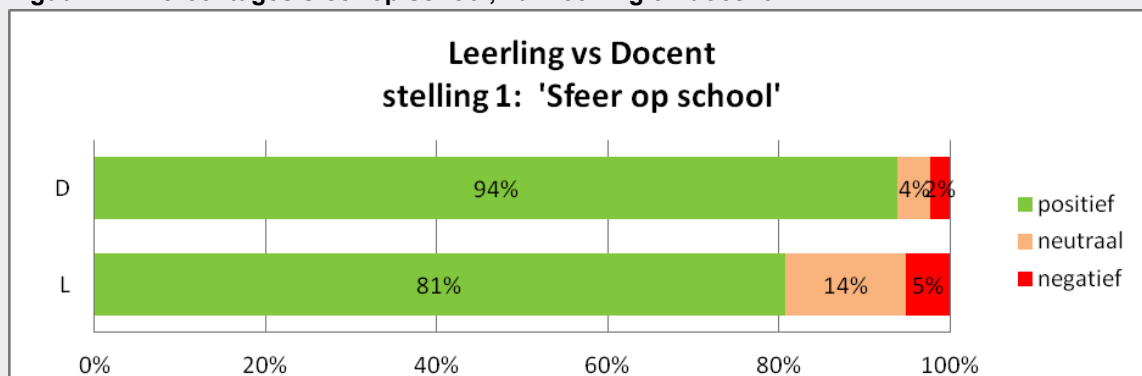
2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan het leef- en tolerantieklimaat op de scholen centraal. Aan de orde komt het oordeel van docenten en leerlingen ten aanzien van de sfeer en de veiligheid op hun school. Ook wordt besproken hoe tolerant de leerling en docent zelf zijn en hoe tolerant zij hun medescholieren en docenten achten op verschillende discriminatiegronden. De verschillen tussen leerling en docent en schoolniveaus komen hierbij aan bod.

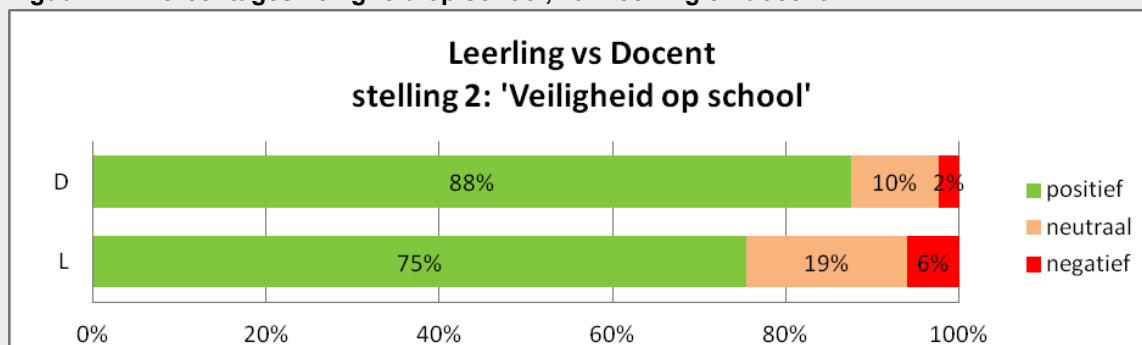
2.2 Leefklimaat

De respondenten is gevraagd om aan de hand van twee stellingen, en met vijf rapportcijfers, het leefklimaat op school te beoordelen. De overgrote meerderheid van de leerlingen en docenten beoordeelt de sfeer op school positief. Figuur 1 verbeeldt de sfeer op school en toont de percentages positieve, neutrale en negatieve beoordelingen van leerlingen en docenten over dit thema. Figuur 2 verbeeldt de ervaren veiligheid. In beide figuren zien we dat, bij zowel de scores van de leerlingen en de scores van de docenten, de positieve antwoorden de ruime overhand hebben. Daarbij wordt de sfeer positiever beleefd dan de veiligheid (door zowel leerling als docent), en zijn docenten over zowel sfeer als veiligheid positiever.

Figuur 2.1: Percentages sfeer op school, van leerling en docent

Figuur 2.2: Percentages veiligheid op school, van leerling en docent

Naast deze stellingen is gevraagd een rapportcijfer te geven aan vijf aspecten van het leefklimaat op hun school. Een overzicht van deze aspecten, en het gemiddelde rapportcijfer dat ze hebben gekregen, ziet u in tabel 2.1.

Tabel 2.1: Gemiddelde rapportcijfers voor aspecten leefklimaat

		Leerling	Docent	Totaal
1	De sfeer op school	7,5	7,9	7,6
2	de veiligheid op school	7,3	7,7	7,4
3	Het respect tussen de leerlingen onderling	6,9	7,2	7
4	Het respect tussen leerlingen en docenten	6,9	7,5	7
5	Het respect tussen de docenten onderling ²		7,8	7,8

Deze gemiddelden variëren van een 6,9 tot een 7,9. Het hoogste gemiddelde, de 7,9, komt van de groep docenten voor 'de sfeer op school'. Leerlingen geven voor deze sfeer gemiddeld een 7,5. Het laagste cijfers, de 6,9, komt van de groep leerlingen voor zowel 'het respect tussen leerlingen onderling' als 'het respect tussen leerlingen en docenten'.

Docent vs Leerling

De gemiddelden van de docenten liggen op alle onderwerpen hoger dan die van de leerlingen. Het grootste verschil is terug te vinden bij 'het respect tussen leerlingen en docenten'. Zoals hierboven besproken wordt dit door leerlingen met een 6,9 het laagst beoordeeld, terwijl de docenten hier gemiddeld een 7,5 geven.

Per schoolniveau

Bij het onderscheid tussen de schoolniveaus (tabel 2.2) zijn niet heel duidelijke verschillen waarneembaar. Hoewel bij sfeer (aspect 1) op school het gemiddelde nog per schoolniveau iets stijgt, is die lijn niet even systematisch terug te vinden bij de overige drie aspecten.

Tabel 2.2: Gemiddeld rapportcijfer voor aspecten leefklimaat, per schoolniveau

		Prkt schl	VMBO	Mavo	Havo	Vwo/Gym
1	De sfeer op school	7,1	7,3	7,4	7,5	7,8
2	de veiligheid op school	7,5	7,1	7,2	7,3	7,6
3	het respect tussen de leerlingen onderling	6,8	6,7	6,9	7	7,2
4	het respect tussen leerlingen en docenten	7,3	6,9	6,6	7	7,1

De invloed van ervaringen met pestgedrag

Tenslotte blijkt dat respondenten die zelf (wel eens) slachtoffer zijn (geweest) gemiddeld een lager cijfer geven. Dit verschil is het grootste bij het respect tussen de docenten onderling (5,5 vs 7,8), en bij het respect tussen de leerlingen onderling (6,4 vs 7,2).

Tabel 2.3: Gemiddeld rapportcijfer leefklimaat, naar wel of niet slachtoffer

		Slachtoffer	Niet slachtoffer	Gemiddeld
1	De sfeer op school	7,1	7,7	7,6
2	de veiligheid op school	7	7,5	7,4
3	het respect tussen de leerlingen onderling	6,4	7,2	7
4	het respect tussen leerlingen en docenten	6,9	7	7
5	het respect tussen de docenten onderling (alleen aan docenten)	5,5	7,9	7,8

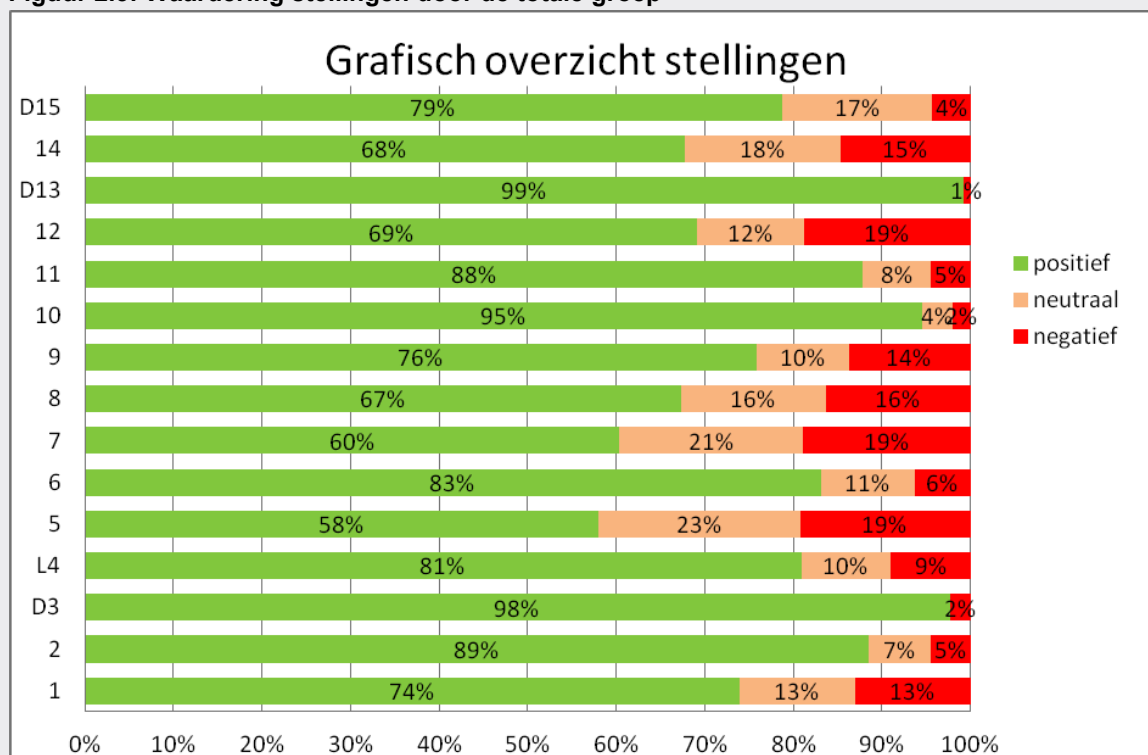
² Deze vraag is alleen aan docenten gesteld

2.3 Tolerantieklimaat

Om een beeld te kunnen vormen van het tolerantieklimaat op scholen, kregen de respondenten een aantal stellingen voorgelegd over onderwerpen als 'in hoeverre heb je het gevoel dat je jezelf kunt zijn', over een (waargenomen) houding ten opzichte van anders zijn in het algemeen en over verscheidene specifieke discriminatiegronden: Geloof, Seksuele gerichtheid, Geslacht en Handicap/Chronische ziekte.

In figuur 2.3 is een overzicht van de antwoorden te zien. Hierin worden de percentages positieve, neutrale en negatieve antwoorden weergegeven. **NB:** Positief betekent in deze context de tolerant gerichte antwoorden. Dat wil zeggen: bij de positief gestelde stellingen, als 'Bij ons op school is ruimte voor verschillende geloofsopvattingen', zijn de positieve antwoorden: (zeer) mee eens. Bij de negatief gestelde stellingen, als: 'Ik pas mijn uiterlijk op school aan om niet teveel af te wijken', zijn de positieve antwoorden: (zeer) mee oneens. In tabel 2.3 staat de bij een nummer behorende stelling geformuleerd, met daarbij de percentages positieve antwoorden van leerling en docent naast elkaar.

Figuur 2.3: Waardering stellingen door de totale groep

Meest en minst positief

In zowel de grafiek als de tabel wordt duidelijk dat op alle stellingen door een meerderheid positief wordt gereageerd. De mate van positiviteit kan echter flink verschillen. Kijkend naar de totale groep respondenten wordt het **meest** positief gereageerd op stelling 10: 'Ik vind het belangrijk dat mensen op school elkaar respecteren' (95% positief). Het **minst** positief wordt geantwoord op stelling 5: 'Mijn medeleerlingen /de leerlingen op deze school hebben moeite met andere mensen die er anders uitzien dan de meeste anderen' (58% positief).

Tabel 2.4: Percentage positieve waardering stellingen, naar leerling, docent en totale groep

		Leerling	Docent	Totaal
1	De docenten op mijn school behandelen jongens en meisjes op dezelfde manier	73%	87%	74%
2	Iemand die er vanwege zijn geloof anders uitziet (Hoofddoek, afwijkende kleding), vraagt erom gepest te worden)	88%	98%	89%
D3*	Ik zou het lastig vinden als ik zou weten dat een collegadocent van mij homo, lesbisch of biseksueel is		98%	
L4*	Ik zou er problemen mee hebben als ik zou weten dat een docent van mij homo, lesbisch of biseksueel is	81%		
5	Mijn medeleerlingen /de leerlingen op deze school hebben moeite met andere mensen die er anders uitzien dan de meeste anderen	57%	70%	58%
6	Op school heb ik het gevoel dat ik mezelf kan zijn	82%	93%	83%
7	Een leerling die homo, lesbisch of biseksueel is zal het bij ons op school moeilijk krijgen	60%	74%	60%
8	Als iemand op school een handicap op chronische ziekte heeft, dan heeft hij een extra grote kans om gepest te worden	66%	91%	68%
9	bij ons op school is er ruimte voor verschillende geloofsopvattingen	75%	93%	76%
10	ik vind het belangrijk dat mensen op school elkaar respecteren	94%	99%	95%
11	Als je op deze school vanwege je geloof een hoofddoek draagt, wordt dat door de meeste leerlingen gewoon geaccepteerd	88%	94%	88%
12	Op deze school durf ik voor mijn mening uit te komen	68%	91%	69%
D13*	Ik zou het lastig vinden om les te geven aan een leerling waarvan ik weet dat hij homo, lesbisch of biseksueel is		99%	
14	Ik pas mijn uiterlijk op school aan om niet teveel af te wijken	67%	84%	68%
D15*	Als een docent samenwoont met iemand van hetzelfde geslacht, dan zullen de meeste klassen daar géén probleem mee hebben		79%	

*stellingen aangeduid met een D zijn alleen aan docenten voorgelegd. Stellingen aangeduid met een L zijn alleen aan leerlingen voorgelegd.

Wat betreft de stellingen over discriminatiegronden is de totale groep respondenten het **minst** positief bij stelling 7: 'Een leerling die homo, lesbisch of biseksueel is, zal het bij ons op school moeilijk krijgen', met 60% positieve antwoorden. Het **meest** positief zijn de respondenten over de twee stellingen over geloof, die beide met 88% positief worden beantwoord: stelling 2: 'Iemand die er vanwege zijn geloof anders uitziet (Hoofddoek, afwijkende kleding), vraagt erom gepest te worden' en stelling 11: 'Als je op deze school vanwege je geloof een hoofddoek draagt, wordt dat door de meeste leerlingen gewoon geaccepteerd'.

Tegenover deze positieve scores op de discriminatiegrond Geloof, staan de opvallend lage scores op de stellingen van de gronden Handicap/Chronische ziekte (stelling 8, 68%positief) en eerder genoemde Seksuele gerichtheid (stelling 7, 60% positief).

Jijzelf vs. De Ander

De stellingen onderscheiden zich van elkaar in drie categorieën:

1. tolerantie van **jezelf t.o.v. anderen** (stelling 2, D3, L4, 10, D13)
2. tolerantie van **anderen t.o.v. jezelf** (stelling 6, 12, 14)
3. de tolerantie van **anderen t.o.v. anderen** (stelling 1, 5, 7, 8, 9, D15)

De stellingen waarop de respondenten het minst positief scoren (stelling 5, 7, 8, 12 en 14) gaan allemaal over de tolerantie van anderen (ten opzichte van anderen of van jezelf). Kennelijk beoordelen de respondenten zichzelf als toleranter dan De Ander. Dit komt mooi naar voren als twee stellingen over seksuele gerichtheid naast elkaar worden gezet: stelling 7: de tolerantie van anderen t.o.v. homoseksualiteit, waarop 60% positief heeft geantwoord. En stelling L4: de tolerantie van jezelf t.o.v. homoseksualiteit. Hierop wordt respectievelijk 60% en 81% gescoord. Ook al gaat de ene stelling over een leerling, en de ander over een docent, toch is dit verschil opvallend.

Leerling versus Docent

Wat allereerst opvalt is dat docenten de stellingen, zonder uitzondering, aanzienlijk positiever hebben beantwoord dan de leerlingen. De grootste verschillen zien we bij stelling 8 (de acceptatie van leerlingen met handicap/chronische ziekte, 66% vs. 91%), stelling 9 (ruimte voor verschillende geloofsopvattingen, 75% vs. 93%) en stelling 12 (of je op school voor je mening uit durft te komen, 68% vs. 91%). De geconstateerde verschillen bij stelling 8 en 9 zijn indicatoren dat er een aanzienlijk verschil in tolerantieperceptie bestaat tussen leerling en docent. Het verschil bij stelling 12 is in dit geval overigens niet zo'n indicator. Hier speelt waarschijnlijk meer het verschil in leeftijd en levensfase mee.

Per schoolniveau

Ten slotte is gekeken naar verschillen tussen de schoolniveaus. In tabel 2.5 is in de eerste rij een gemiddelde weergegeven. Daar valt uit op te maken dat op het havo en vwo iets positiever op de stellingen wordt gereageerd. Bij de afzonderlijke stellingen valt op dat de praktijkschool het meest extreem scoort: zowel de laagste als de hoogste percentages zijn daar te vinden. Dit is waarschijnlijk vooral een gevolg van hun aangepaste antwoordmogelijkheden, zoals uitgelegd bij de methoden van onderzoek. De laagste percentages bij de praktijkschool vinden we vaak bij stellingen die in het totaalbeeld ook een lage score hebben. Een uitzondering daarin is stelling 9: *'Bij ons op school is er ruimte voor verschillende geloofsopvattingen'*. De totaalscore is daar 76%, terwijl de score bij de praktijkschool slechts 49% positief is. Bij de andere stellingen over geloof (stelling 2 en 11) scoort de praktijkschool overigens, overeenkomstig het totaalbeeld, wel weer positief. Het kan zijn dat stelling 9 niet goed door deze groep is begrepen.

Ook de leerlingen van het vmbo en het mavo kunnen in verhouding tot havo en vwo relatief negatief scoren. Dit is bijvoorbeeld het geval bij stelling L4 *'Ik zou er een probleem mee hebben als ik zou weten dat een docent van mij homo, lesbisch of biseksueel is'*. En de leerlingen op het vmbo lijken het minst voor hun mening te durven uitkomen, afgaande op de opvallend lage score bij stelling 12.

Tabel 2.5: Percentages positieve waardering stellingen, naar schoolniveau

	De stellingen: % positieve antwoorden per schoolniveau	Prktt schl	VMBO	Mavo	Havo	Vwo/Gym
	Gemiddeld percentage	72%	69%	73%	76%	80%
1	De docenten op mijn school behandelen jongens en meisjes op dezelfde manier	81%	72%	67%	74%	72%
2	Iemand die er vanwege zijn geloof anders uitziet (Hoofddoek, afwijkende kleding), vraagt erom gepest te worden	90%	81%	89%	88%	92%
L4	Ik zou er problemen mee hebben als ik zou weten dat een docent van mij homo, lesbisch of biseksueel is	85%	76%	71%	80%	87%
5	Mijn medeleerlingen /de leerlingen op deze school hebben moeite met andere mensen die er anders uitzien dan de meeste anderen	63%	53%	50%	56%	62%
6	Op school heb ik het gevoel dat ik mezelf kan zijn	87%	77%	78%	82%	86%
7	Een leerling die homo, lesbisch of biseksueel is zal het bij ons op school moeilijk krijgen	49%	54%	54%	58%	69%
8	Als iemand op school een handicap op chronische ziekte heeft, dan heeft hij een extra grote kans om gepest te worden	40%	59%	75%	66%	74%
9	bij ons op school is er ruimte voor verschillende geloofsopvattingen	48%	66%	76%	77%	86%
10	ik vind het belangrijk dat mensen op school elkaar respecteren	96%	93%	92%	94%	96%
11	Als je op deze school vanwege je geloof een hoofddoek draagt, wordt dat door de meeste leerlingen gewoon geaccepteerd	87%	82%	86%	87%	93%
12	Op deze school durf ik voor mijn mening uit te komen	70%	58%	77%	76%	78%
14	Ik pas mijn uiterlijk op school aan om niet teveel af te wijken	65%	62%	65%	70%	69%

2.4 Belangrijkste conclusies en aanknopingspunten voor beleid

1) Meerderheid is positief, maar...

Leef- en tolerantieklimaat krijgen gemiddeld een voldoende. Hoe hoog die voldoende is, verschilt per onderwerp en invalshoek. Nagenoeg alle respondenten zijn het er mee eens dat je respect moet hebben voor elkaar (de hoogste score bij de stellingen). Toch gebeurt er onderweg kennelijk iets dat dit principe kan verstoren: als je toch moeite hebt met bepaalde dingen, als je eigen normen en waarden je in de weg zitten, of als iets je gewoon irriteert. Hierdoor scoren de respondenten bij stellingen over meer specifieke onderwerpen (soms veel) lager.

Respect is een mooie gemeenschappelijke moraal, waarin iedereen zich kan vinden, vergelijkbaar met 'vrede op aard' en 'let love rule'. Een moraal die ook beleid als gemeenschappelijk uitgangspunt kan nemen. Maar hoe werk je dat beleid dan verder uit? Hoe stimuleer je mensen om het respect, dat zij kennelijk wel altijd zouden willen geven en ontvangen, ook kunnen geven en ontvangen?

2) Tolerantie naar Seksuele gerichtheid, Handicap en Geslacht lager dan op Geloof

Op stellingen met betrekking tot godsdienst wordt van alle bevroegde discriminatiegronden het meest positief gereageerd. Dit is opvallend omdat uit de media negatievere beelden opduiken. In beide stellingen over dit onderwerp komt de hoofddoek als religieus aspect aan de orde. Het is mogelijk dat de score minder positief was geweest als er was gevraagd andere religieuze aspecten, zoals de weigering van sommige moslims om vrouwen de hand te schudden. Maar een hoofddoek lijkt op het voortgezet onderwijs nagenoeg volledig ingeburgerd.

Handicap/chronische ziekte en Seksuele gerichtheid scoren, ook ten opzichte van alle stellingen, vrij laag. Specifieke aandacht aan deze onderwerpen lijkt geen overbodige luxe.

De verschillen in percentages zijn ook interessant om ter bespreking aan de leerlingen voor te leggen: herkennen ze dit verschil in tolerantie met betrekking tot de onderwerpen, en hebben zij hier een verklaring voor?

3) Docenten zijn positiever

Leerkrachten schatten het tolerantieklimaat veel positiever in dan leerlingen. De belevingswereld van docenten en leerlingen loopt hierin blijkbaar uiteen. Voor de docent als beleidsuitvoerder kan dit een interessant gegeven zijn om verder over na te denken: beïnvloedt deze positievere blik de beleidsvorming en uitvoering? Dit kan onderwerp zijn van intervisie en trainingsmomenten.

4) Anderen zijn minder tolerant

De stellingen die het minst positief scoren gaan over de tolerantie van De Ander: zowel tolerantie van de ander ten opzichte van een ander, als ten opzichte van de respondent zelf. Omgekeerd kan dan worden gesteld dat de respondent zelf door De Ander als minder tolerant wordt beoordeeld dan de respondent zichzelf beoordeelt. Dit is op zich een bekend psychologisch gegeven: mensen hebben de neiging zichzelf te overschatten, en De Ander te onderschatten.

Ook dit is een bevinding die interessant is om te bespreken met leerlingen (en docenten). Zijn ze zich bewust van deze neiging: je vindt jezelf misschien tolerant, maar hoe ziet een ander dat? Hoe komt je gedrag over op anderen, en wat voor effect kan dat hebben?

5) Verschillen per schoolniveau

Over het algemeen zijn leerlingen van havo en vwo iets positiever over het klimaat dan de andere schoolniveaus. Bij de stellingen wordt een aantal flink lage scores gevonden bij de praktijkschool, het vmbo en het mavo. Voor scholen goed om deze resultaten te bespreken met hun leerlingen.

3. INCIDENTIE

3.1 Inleiding

Hoe vaak wordt iemand eigenlijk gepest, buitengesloten of gediscrimineerd? Om hier een beeld van te krijgen zijn er allereerst drie vragen gesteld:

- 1) heb je het, in de afgelopen 12 maanden, zelf wel eens meegemaakt?
- 2) heb je, in de afgelopen 12 maanden, wel eens gezien dat iemand anders het meemaakt?
- 3) heb je het, in de afgelopen 12 maanden, zelf wel eens gedaan?

In tabel 3.1 staan de resultaten in percentages.

Tabel 3.1: Incidentie³ pesten, buitensluiten en discrimineren

	Leerling	Docent	Totaal
Zelf meegemaakt	25%	5%	24%
Getuige	67%	64%	67%
Zelf gedaan	19%	2%	18%

Bij dit onderdeel is ook gekeken naar de sekseverdeling (tabel 3.2). Deze komt bijna geheel overeen met de man/vrouw-verdeling in de gehele respondentengroep. Alleen in de groep 'zelf gedaan' zitten meer mannen. Slachtofferschap is dus kennelijk niet seksegerelateerd, terwijl daderschap dat wel is.

Tabel 3.2: Incidentie naar sekse

	Man	Vrouw
Zelf meegemaakt	48%	52%
Getuige	47%	53%
Zelf gedaan	62%	37%

Afgaande op deze percentages zijn de acties van daders gelijk verdeeld over de beide seksen. Door de lichte ondervertegenwoordiging van mannen in de steekproef, kan worden aangenomen dat het daadwerkelijke percentage daders 1 a 2 procent hoger ligt dan de 18% in tabel 3.1. Dat het percentage 'zelf meegemaakt' hoger is dan het percentage 'zelf gedaan' kan erop wijzen dat daders zich op meer dan één slachtoffer richten.

Ook is gekeken naar verschillen tussen schoolniveaus, waarvan de resultaten staan weergegeven in tabel 3.3. Zonder uitzondering dalen hier de percentages van incidentie naarmate het schoolniveau stijgt.

³De percentages bij de leerlingen zijn gebaseerd op de totale groep leerlingen (2127), de percentages bij de docenten zijn gebaseerd op het totaal aantal docenten (132), en de percentages in de totaalkolom zijn gebaseerd op de totale groep (2259).

Tabel 3.3 : Incidentie naar schoolniveau ⁴

	Prkt schl	VMBO	Mavo	Havo	Vwo/Gym
Zelf meegemaakt	39%	30%	23%	23%	19%
Getuige	77%	71%	70%	65%	63%
Zelf gedaan	43%	26%	17%	15%	10%

De rest van de resultaten wordt per incidentiegroep (zelf meegemaakt, getuige, zelf gedaan) afzonderlijk besproken.

3.2 Zelf meegemaakt

3.2.1 Hoe vaak?

In totaal geeft 24% van de respondenten aan in de afgelopen 12 maanden wel eens te zijn gepest, buitengesloten of gediscrimineerd. Het gaat dan over een groep van 533 leerlingen (25% van de leerlingen) en 6 docenten (5% van alle leerkrachten). Meer dan de helft van deze groep geeft aan dat het maandelijks of vaker gebeurt, onder wie 3 docenten. Ook geeft 45% aan dat het nu nog steeds gebeurt. De groep van 6 docenten is zo klein dat de resultaten hiervan alleen ter informatie worden verstrekt. De basis is te smal om over de gehele groep docenten conclusies te kunnen trekken. Wel kan voor de totale groep docenten worden aangenomen dat de incidentie laag is.

Tabel 3.4: Hoe vaak zelf meegemaakt?

	Leerling	Docent	Totaal
Bijna dagelijks	11%	17%	11%
Wekelijks	19%	0%	19%
Maandelijks	24%	33%	24%
Jaarlijks	19%	17%	19%
Eénmalig	27%	33%	27%

3.2.2 Door wie?

Door wie wordt deze groep slachtoffers gepest, buitengesloten of gediscrimineerd? Bij zowel leerling als docent is het antwoord hierop het vaakst een leeftijdsgenoot: leerling door een leerling, docent door een docent of 'anders' waar conciërge en directie worden genoemd (tabel 3.5).

Tabel 3.5: Door wie?*

	Leerling	Docent	Totaal
Klasgenoot/leerling uit klas	59%	17%	59%
Schoolgenoot/leerling op school	58%	17%	58%
Docent	6%	50%	6%
Anders, nl.	2%	50%	2%

* (meerdere antwoorden mogelijk)

3.2.3 Wat voor gedrag?

Op welke manier wordt er gepest, buitengesloten of gediscrimineerd? Aan de respondenten uit de slachtoffergroep werd een aantal gedragingen voorgelegd, die konden worden aangevinkt wanneer hiervan sprake was. De gedragingen die door 40% of meer van de respondenten worden genoemd zijn roddelen, buitengesloten worden, schelden, en de meest genoemde is het maken van vervelende opmerkingen (67%, voor de docenten 100%). Bedreiging wordt door 15% genoemd (ook door 1 docent),

⁴ Dit is alleen aan de leerlingen gevraagd, en is dus gebaseerd op het aantal leerlingen in de betreffende categorie, te weten: Zelf meegemaakt, 533 leerlingen, Getuige, 1432 leerlingen, Zelf gedaan, 404 leerlingen.

bij lichamelijk geweld is dat 13% van de respondenten (onder wie 2 docenten) en 4% noemt seksueel geweld (geen van de docenten).

3.2.4 Waarom?

Om welke reden wordt iemand gepest, buitengesloten of gediscrimineerd? Ook hier werd de respondenten een aantal redenen voorgelegd. Binnen dit rijtje is de subgroep 'discriminatiegronden' te onderscheiden. Dit zijn de wettelijke gronden voor discriminatie. Daaronder vallen Herkomst, Handicap/Chronische ziekte, Seksuele gerichtheid, Transgender als een onderdeel van de grond Geslacht, Geloof, Huidskleur als een apart uitgelicht onderdeel van de grond Herkomst, Politieke Ideeën en Leeftijd.

Het vaakst worden Uiterlijk en Gedrag aangegeven als reden voor het pesten. Van de discriminatiegronden zijn Herkomst, Handicap/Chronische ziekte en Geloof het vaakst genoemd.

Tabel 3.6: Waarom?*

	Leerling	Docent	Totaal
Herkomst	8%	17%	8%
Handicap/Chronische ziekte	6%	0,0%	6%
Seksuele gerichtheid	3%	0,0%	3%
Transgender	2%	0,0%	2%
Geloof	5%	17%	5%
Huidskleur	5%	0,0%	5%
Uiterlijk	32%	0%	31%
Kledingstijl	20%	17%	20%
Gedrag	31%	0%	30%
Geslacht	3%	0%	3%
Politieke ideeën	3%	0%	3%
Leeftijd	4%	17%	4%
Anders, namelijk	12%	33%	12%

* meerdere antwoorden mogelijk

In tabel 3.7 wordt binnen de redenen van pestgedrag een vergelijking gemaakt. Duidelijk wordt dat, overeenkomstig de percentages van de totale groep, op alle schoolniveaus Uiterlijk en Gedrag de vaakst genoemde reden is.

Van alle schoolniveaus wordt Herkomst het meest genoemd op de praktijkschool en het mavo. Handicap/Chronische ziekte heeft een uitschieter bij de praktijkschool. Seksuele gerichtheid scoort op het vmbo het hoogste percentage. Transgender wordt opvallend vaak genoemd op de Praktijkschool, net zoals Huidskleur en Geslacht. Het opvallend hoge percentage bij Transgender is redelijk onwaarschijnlijk. Het kan zijn dat respondenten hier ook verwijzen naar pestgedrag waarbij het slachtoffer niet daadwerkelijk Transgender is.

Tabel 3.7: Waarom? Per schoolniveau*

	Prkt schl	vmbo	mavo	havo	vwo/gym
Herkomst	13%	8%	11%	6%	6%
Handicap/Chronische ziekte	19%	4%	3%	5%	5%
Seksuele gerichtheid	3%	5%	3%	3%	2%
Transgender	1%	2%	0%	1%	1%
Geloof	7%	4%	13%	5%	5%
Huidskleur	10%	8%	5%	3%	1%
uiterlijk	35%	32%	45%	30%	28%
kledingstijl	22%	20%	18%	18%	23%
gedrag	31%	34%	32%	30%	31%
geslacht	13%	3%	3%	2%	0%
politieke ideeën	7%	4%	3%	4%	0%
leeftijd	10%	5%	3%	2%	3%
anders, namelijk	17%	7%	5%	8%	14%

* meerdere antwoorden mogelijk

3.3 Getuigen

3.3.1 Hoe vaak?

In totaal geeft 67% van de respondenten aan in de afgelopen 12 maanden wel eens te hebben gezien dat iemand werd gepest, buitengesloten of gediscrimineerd. Dit is een groep van 1.432 leerlingen en 84 docenten. Van deze groep geeft 58% van de leerlingen en 37% van de docenten aan dat dit maandelijks of vaker gebeurt.

Tabel 3.8: Hoe vaak?

	Leerling	Docent	Totaal
Bijna dagelijks	14%	2%	13%
Wekelijks	20%	14%	20%
Maandelijks	24%	21%	24%
Jaarlijks	20%	51%	19%
Eénmalig	21%	11%	27%

3.3.2 Wat voor gedrag?

Net als bij de groep die het zelf heeft meegemaakt is hier een aanvinklijst met verschillende gedragingen voorgelegd aan de respondenten. De gedragingen die 40% of meer van de respondenten noemen, zijn dezelfde als de slachtoffers opsommen: roddelen, buitengesloten worden, schelden, en ook hier is het maken van vervelende opmerkingen (71%) het vaakst genoemd.

Bedreiging wordt door 15% van de leerlingen en door 17% van de docenten genoemd. Lichamelijk geweld is door 18% van de leerlingen aangevinkt, tegenover 7% van de docenten. Voor seksueel geweld is dit respectievelijk 4% en 0%. Ook deze percentages komen vrijwel geheel overeen met dat wat de slachtoffers aangeven. Er is alleen een klein verschil bij lichamelijk geweld: 5% meer getuigen heeft dit aangevinkt (18% t.o. 13% bij de slachtoffers).

3.3.3 Waarom?

De getuigen is gevraagd wat naar hun indruk de reden van het pesten, buitensluiten, of discrimineren was (Tabel 3.9). Ook zij geven Gedrag en Uiterlijk het vaakst als reden op. Hierbij valt op dat vooral gedrag een veel hoger percentage krijgt dan bij de slachtoffers: 54% t.o. 31% bij de slachtoffers. Van de Docent-getuigen was dat zelfs 69%.

Tabel 3.9: Waarom? Getuigen*

	Leerling	Docent	Totaal
Herkomst	13%	10%	13%
Handicap/Chronische ziekte	12%	8%	11%
Seksuele gerichtheid	9%	4%	8%
Transgender	5%	0%	4%
Geloof	9%	0%	8%
Huidskleur	11%	2%	11%
uiterlijk	46%	36%	46%
kledingstijl	35%	21%	35%
gedrag	53%	69%	54%
geslacht	5%	2%	5%
politieke ideeën	4%	1%	4%
leeftijd	6%	4%	6%
anders, namelijk	5%	17%	5%

* meerdere antwoorden mogelijk

Van de discriminatiegronden is, net als bij de respondenten die het zelf hebben meegemaakt, herkomst, handicap en geloof het vaakst genoemd. Daarnaast komt de grond seksuele gerichtheid bij deze groep op een gedeelde derde plek (9%).

3.4 Zelf gedaan

3.4.1 Hoe vaak?

In totaal geeft 18% van alle respondenten aan dat zij, in de afgelopen 12 maanden, ook wel eens zelf hebben gepest, buitengesloten of gediscrimineerd. Dit gaat om 19% of wel 404 leerlingen, en 2% of wel 3 docenten. De groep docenten die aangeeft zelf wel eens dader te zijn (geweest) is statistisch te klein voor generalisatie naar de totale groep docent-daders.

3.4.2 Waarom?

Ook de 'daders' gaven vooral 'gedrag' als de voornaamste reden van pesten, buitensluiten of discrimineren. Voor de docenten is dat zelfs de enige reden. De meest genoemde discriminatiegronden komen overeen met de wat slachtoffers en getuigen aangeven: Herkomst (Huidskleur), Geloof, Handicap/chronische ziekte en Seksuele gerichtheid.

Tabel 3.10: Waarom? Zelf gedaan*

	Leerling	Docent**	Totaal
Herkomst	8%	0%	8%
Handicap/Chronische ziekte	5%	0%	5%
Seksuele gerichtheid	5%	0%	5%
Transgender	3%	0%	3%
Geloof	7%	0%	7%
Huidskleur	8%	0%	8%
uiterlijk	27%	0%	27%
kledingstijl	21%	0%	21%
gedrag	47%	67%	47%
geslacht	3%	0%	3%
politieke ideeën	4%	0%	4%
leeftijd	3%	0%	3%
anders, namelijk	8%	0%	8%

* meerdere antwoorden mogelijk

**Niet alle docenten hebben hierop geantwoord

3.5 Social Media

Social media omvatten een aantal veel gebruikte communicatiemiddelen: e-mail, sms, facebook, twitter, hyves, ping. Om inzicht te krijgen in hoeverre deze wordt gebruikt bij pesten, buitensluiten en discrimineren is hier in de enquête naar gevraagd. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen openbare (zoals facebook, twitter, hyves) en besloten social media (zoals e-mail, sms, ping).

Tabel 3.11 a, b en c: Gebruik van social media

3.11a: zelf meegemaakt

Gebruik Social media	Leerling	Docent	Totaal
Openbaar	18%	17%	18%
Besloten	13%	17%	13%

3.11b: getuige

Gebruik Social media	Leerling	Docent	Totaal
Openbaar	17%	49%	19%
Besloten	13%	36%	15%

3.11c: zelf gedaan

Gebruik social media	Leerling	Docent	Totaal
Openbaar	8%	0%	8%
Besloten	6%	0%	5%

Wat hier opvalt is het hoge percentage bij de getuige-docenten. Dit is veel hoger dan bij de leerlingen, zowel slachtoffers als getuigen.

3.6 Belangrijkste conclusies en aanknopingspunten voor beleid

1) Pesten, buitensluiten en discrimineren: de realiteit van de dag

Een kwart van de leerlingen maakt het zelf wel eens mee, van wie meer dan de helft een keer per maand of vaker. Bijna 70% van de respondenten is wel eens getuige van een incident. Bijna 20% geeft aan het ook wel eens zelf te doen. Het gaat voornamelijk om vervelende opmerkingen maken en buitensluiten. Van bedreiging spreekt 15% van zowel de slachtoffers als de getuigen. Lichamelijk geweld komt ook voor: 13% van de slachtoffers en 17% van de getuigen geeft dit aan.

Het pestgedrag komt het vaakst van leeftijdsgenoten: voor een leerling zijn dat medeleerlingen (al dan niet uit de eigen klas), voor de docent collega-medewerkers.

2) Het grootste gedeelte van daders is meeloper

Van de getuigen is 25% mee gaan pesten toen zij zagen dat er iemand werd gepest, buitengesloten of gediscrimineerd. De groep daders bestaat dus voor het grootste gedeelte uit meelopers.

3) Docenten zien minder dan leerlingen

In de groep getuigen geeft 58% van de leerlingen aan een keer per maand of vaker mee te maken dat iemand wordt gepest, buitengesloten of gediscrimineerd. Onder docenten is dit 37%. Bij lichamelijk geweld is dat respectievelijk 18% en 7%. Hieruit kan worden geconcludeerd dat docenten lang niet altijd op de hoogte zijn van alles wat er speelt. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat zij het leef- en tolerantieklimaat positiever beoordelen.

4) Er is altijd wel een reden te vinden

Uit de enquête valt op te maken dat er altijd wel een reden is om te pesten, buiten te sluiten of te discrimineren. Bij de aanpak van ongewenst gedrag zou dit een uitgangspunt kunnen zijn: niet per se gericht op specifieke 'anderen' voor wie je respect moet hebben, maar het principe dat je anderen altijd in hun waarde laat, ook al vind jij dat ze afwijken.

5) Eigen gedrag wordt mogelijk onderschat door slachtoffers.

Hoewel alles een reden kan zijn voor pestgedrag, zijn de hoge percentages bij Gedrag en Uiterlijk een duidelijk signaal. Dit geldt eens te meer gezien de bevinding dat Getuigen het gedrag nog vele malen vaker als reden aangeven dan het slachtoffer zelf. Van de docent-getuigengroep is dat zelfs 69% (tegenover 31% bij de totale slachtoffergroep). Dit is een indicatie voor een blinde vlek bij de slachtoffers, wat een aanknopingspunt kan zijn bij de begeleiding van deze groep. Dus los van het feit dat mensen gewoon niet mogen pesten, kan er ook gecoacht worden in bewustwording van (de effecten van) het gedrag van het slachtoffer zelf.

6) Getuige-docenten noemen bijna drie keer zo vaak social media

Docenten vermoeden een tot wel drie keer zo groot aandeel van de social media in pestgedrag (tabel 3.11). Dit aandeel wordt met percentages van de leerlingen tegen gesproken. Het lijkt erop dat de docenten de rol van de social media overschatten.

4. REACTIES EN GEVOLGEN

4.1 Inleiding

Hoe reageer je als je wordt gepest, buitengesloten of gediscrimineerd, of als je ziet dat dit iemand overkomt? Hier hebben we de slachtoffers en de getuigen naar gevraagd. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de eerste reactie en de reactie een tijdje later. Immers, de volgende dag kan iemand een situatie heel anders beoordelen dan op het moment zelf.

4.2 Reactie Slachtoffers

De reacties in de slachtoffergroep zijn heel gevarieerd. Bij de directe reacties (tabel 4.1) zijn de meest rustige of passieve reacties het vaakst genoemd: weggaan uit de situatie (32%), en niets doen (28%). De meest agressieve reacties worden iets minder vaak genoemd: terugschelden (22%) en terugslaan (15%). Deze twee worden overigens door geen van de docenten genoemd.

Tabel 4.1: Reacties slachtoffers direct*

wat heb je meteen gedaan?	Leerling	Docent	Totaal
ik heb rustig iets teruggezegd	27%	33%	27%
ik heb (terug)gescholden	22%	0%	22%
ik heb (terug)geslagen	15%	0%	14%
ik ben weggegaan uit de situatie	32%	17%	32%
ik heb anderen erbij gehaald voor hulp	16%	17%	16%
ik heb niets gedaan	28%	17%	28%
anders, namelijk	15%	33%	16%

* meerdere antwoorden mogelijk

Tabel 4.2: Reactie slachtoffers later*

wat heb je later gedaan?	Leerling	Docent	Totaal
hulp gezocht/gepraat	41%	83%	41%
in gesprek met de ouders	19%	33%	19%
Niets	45%	0%	45%
Anders	5%	0%	5%

* meerdere antwoorden mogelijk

Praten op school

In de slachtoffergroep geeft 41% aan hulp te hebben gezocht en/of met iemand te hebben gepraat (tabel 4.2). Om te achterhalen wie de belangrijke aanspreekpunten zijn, is hen gevraagd bij wie ze deze hulp hebben gezocht. Hieruit kwamen vooral ouders/verzorgers/familie (65%) en leeftijdsgenoten (vrienden, klasgenoten, 54%) naar voren. Van de groep die hulp zoekt geeft 49% aan bij iemand van school aan te kloppen (tabel 4.3). Dat betekent dat 20% van de totale groep slachtoffers school inschakelt bij een pestprobleem.

Tabel 4.3: Met wie praten de slachtoffers*

Met wie heb je gepraat?	Leerling	Docent	Totaal
Ouders/verzorgers/familie	65%	40%	65%
Leeftijdsgenoot	54%	60%	54%
Extern bureau	5%	0%	5%
iemand van school (docent, mentor, vertrwenspersoon, directie)	49%	40%	49%

* meerdere antwoorden mogelijk

Het belang van praten

Aan de slachtoffergroep is gevraagd of het heeft geholpen wat ze hebben gedaan, of het hun situatie heeft verbeterd en of hun probleem is opgelost. Uit de analyses van de antwoorden hierop blijkt dat er een zeer hoge correlatie bestaat tussen 'zich gehoord voelen' en 'situatie verbeterd' evenals 'zich gehoord voelen' en 'probleem opgelost'. Dat wil zeggen: als iemand zich gehoord voelt is hun situatie ook significant vaker verbeterd, en beduidend vaker opgelost.

Man vs. Vrouw

Er is bij dit onderwerp ook gekeken naar eventuele verschillen tussen de beide seksen. We vinden die terug waar we ze verwachten: jongens geven vaker aan terug te schelden (31% t.o. 15% van de meisjes) of terug te slaan (24% t.o. 6% van de meisjes), en meisjes geven vaker aan dat ze hulp zochten en met iemand hebben gepraat (36% van de jongens en 45% van de meisjes).

4.3 Reactie Getuigen

Ook de getuigen reageren divers, zoals is te zien in de tabellen 4.4 en 4.5. Getuigen doen vaker dan slachtoffers niets (47% meteen, en 57% later). Veel respondenten hebben de behoefte hierbij wel uit te leggen waarom ze dan niets hadden gedaan (zij waren 'niet de aangewezen persoon', 'er werd al iets gedaan', of 'ik liep alleen maar langs'). Een kwart van de getuigen geeft bij de reactie aan te hebben meegedaan met pesten. Dat moet betekenen dat veel van de daders ook hebben aangegeven dat zij getuige waren. Dit vermoeden wordt bevestigd met een aanvullende analyse waaruit blijkt dat 381 van de 405 daders aangeven ook getuige te zijn geweest (dit is 25% van de getuigen). Er is kennelijk sprake van groot meeloop-effect.

Tabel 4.4: Reactie getuigen meteen*

	Leerling	Docent	Totaal
ik heb er rustig iets van gezegd	22%	25%	25%
ik ben weggegaan uit de situatie	7%	0%	7%
ik meegedaan met pesten	25%	0%	23%
ik heb niets gedaan	47%	6%	47%
anders, namelijk	12%	41%	13%

* meerdere antwoorden mogelijk

Tegenover dit grote meeloop-effect staat bijna een kwart van de respondenten dat de gepeste persoon op een later moment heeft gesteund (tabel 4.5).

Tabel 4.5: Reactie getuigen later *

	Leerling	Docent	Totaal
Gepeste persoon gesteund	22%	57%	24%
Met iemand over gepraat/hulp gezocht	10%	45%	12%
In gesprek gegaan met de pesters	9%	61%	12%
Ik heb niets gedaan	57%	22%	60%
Anders	4%	8%	3%

* meerdere antwoorden mogelijk

Leerling vs. Docent

Er zijn grote verschillen tussen leerling en docent. Docenten hebben een verantwoordelijkheid bij incidenten tussen leerlingen, die de leerlingen zelf niet hebben. Dit komt ook naar voren uit de resultaten. Docenten zeggen aanzienlijk vaker iets te hebben gedaan: 57% geeft aan de gepeste persoon gesteund te hebben, wat in sommige gevallen ook inhoudt dat ze de betreffende regelmatig

⁵ Dit is een bevestiging dat de vragenlijst consistent is ingevuld.

coachen; 45% heeft er met iemand over gepraat/hulp gezocht, wat in dit geval meestal betekent dat de betreffende mentor op de hoogte is gesteld, of dat, als de docent zelf niet vindt dat zijn hulp succesvol is, dat hij om ondersteuning vraagt; 61% gaat in gesprek met de ouders. Hierbij is vaak nog opgemerkt dat het slachtoffer hier ook bij zat. Docenten die aangeven dat zij niets hebben gedaan, geven daar vaak bij aan dat er een andere mentor verantwoordelijk was, en dat die er ook mee aan de slag ging.

Praten op school

Van de getuigen geeft 12% aan met iemand over het waargenomen voorval te hebben gepraat. Van deze groep is 56% naar iemand van school gegaan. Dat komt neer op ongeveer 7% van alle getuigen.

4.4 Gevolgen en impact

Wat voor effect heeft het op je (dagelijkse) leven als je (wel eens) gepest, buitengesloten of gediscrimineerd wordt? We hebben de respondenten in de slachtoffergroep hiernaar gevraagd door middel van een aanvinklijst. De antwoorden staan in percentages weergegeven in Tabel 4.6.

Tabel 4.6: Gevolgen van ervaring, aangegeven door slachtoffers*

	Leerling	Docent	Totaal
Ik was lichamelijk gewond	7%	0%	7%
Ik kreeg (meer) gevoelens van onzekerheid, angst, minderwaardigheid	52%	83%	52%
Ik presteerde minder goed op school	19%	83%	20%
Ik had materiële schade	9%	0%	9%
Ik heb minder vertrouwen in mensen gekregen	42%	50%	42%
Anders, namelijk..	7%	17%	6%

* meerdere antwoorden mogelijk

Uit deze tabel komt naar voren dat slachtofferschap vooral psychische gevolgen heeft: 52% geeft aan meer gevoelens van onzekerheid, angst en minderwaardigheid te hebben gekregen door de ervaring, 42% geeft aan minder vertrouwen in mensen te hebben gekregen. Bijna 20% van de leerlingen geeft aan door de ervaring minder goed te presteren op school. Dit tegenover 83% van de docenten die dat aangeeft.

De respondenten uit deze slachtoffergroep is gevraagd of hun leven er beter uit had gezien zonder de ervaring waar ze het in de enquête over hebben. Hierop geeft 35% aan het hiermee eens te zijn.

4.5 Belangrijkste conclusies en aanknopingspunten voor beleid

1) Slachtoffers schakelen beperkt school in problemen

Van de slachtoffergroep geeft 41% aan te praten over en/of hulp te zoeken. Van deze groep gaat 49% met iemand van school praten. Dit is niet meer dan 20% van alle slachtoffers. Van de getuigen is dit 7%.

Als een school meer inzicht wil hebben in wat er speelt, dan loont het om te onderzoeken waarom school niet vaker wordt ingeschakeld door de slachtoffers. Wat houdt leerlingen tegen om een probleem op school ook met school te bespreken? En de ouders van deze leerlingen, waarom kloppen zij niet aan bij school?

2) Praten helpt!

Als slachtoffers hebben gepraat en zich gehoord voelen, blijkt dit beduidend vaker te leiden tot een verbetering van hun situatie of zelfs een oplossing van hun probleem. Stimuleren tot praten (met wie dan ook?) lijkt dus wel degelijk de moeite waard.

3) Respondenten melden incidenten niet of nauwelijks bij een extern bureau

Zowel slachtoffers als getuigen praten niet of nauwelijks met een extern bureau als de politie of Bureau Discriminatiezaken. De reden die we vaak horen als we vragen naar de reden daarvoor, is dat het al op een andere manier was opgelost of dat het niet zo ernstig was.

4) Docenten nemen hun verantwoordelijkheid

Docent-getuigen geven in hoge mate aan actie te ondernemen als zij getuige zijn van pesten, buitensluiting of discriminatie. Zij spreken daders aan, gaan in gesprek met zowel dader als slachtoffer en brengen de mentor van de betrokken leerlingen op de hoogte.

Een nuancering die bij deze bevinding moet worden geplaatst is allereerst dat binnen de groep leerkrachten zeer waarschijnlijk sprake is van een grote overrepresentatie van 'meer gemotiveerde docenten' (zie inleiding). Hieruit volgt de verwachting dat in de dagelijkse praktijk de totale groep leraren minder vaak actie onderneemt bij peestsituaties dan uit deze enquête naar voren komt.

Ook van belang bij dit punt is de bevinding dat docenten lang niet altijd alles zien, en dus ook niet altijd hun verantwoordelijkheid kunnen nemen. Beleid zou er op gericht moeten worden dat docenten een completer beeld krijgen van wat er gebeurt/speelt.

5) Negatieve ervaringen hebben impact op de slachtoffers

De gevolgen van pesten, buitensluiten of discrimineren laten zich met name psychisch voelen. Het zelfvertrouwen en het vertrouwen in mensen wordt geschaad. 35% geeft aan dat hun leven er beter uit zou hebben gezien als zij de ervaring hen zou zijn bespaard.

5. KENNIS EN WAARDERING VAN HET BESTAANDE ANTIPEST BELEID

5.1 Inleiding

Wat voor beleid voert de school om pesten, buitensluiten en discrimineren tegen te gaan? Hoe ondersteunt de school leerlingen die wel eens slachtoffer zijn? Hoe gaat een school om met daders? Ook hiernaar hebben wij in de enquête gevraagd. Een belangrijke kanttekening hierbij is dat de antwoorden zoals die in dit rapport worden gepresenteerd het beeld van het schoolbeleid weergeven zoals dat bestaat bij leerlingen en docenten. Dit beeld kan afwijken van hoe die ondersteuningsstructuur feitelijk dan wel op papier in elkaar zit.

Ook hebben we de respondenten gevraagd hun oordeel te geven over de ondersteuning door de school. Daarbij hebben wij doorgevraagd naar de sterke en de zwakke punten en tenslotte welke suggesties zij hebben ter verbetering.

5.2 Kennis van het aanwezige beleid

De respondenten hebben een lijst voorgelegd gekregen met mogelijke beleidsmaatregelen. Zij konden aangeven of de school – in hun beleving – deze maatregelen wel of niet aanbiedt. Tabel 5.1 geeft een overzicht weer van de antwoorden van de leerlingen en de docenten. Er zijn aan docenten en leerlingen iets andere vragen gesteld. De antwoorden zijn dus niet helemaal vergelijkbaar, waardoor de resultaten niet zijn samengevoegd.

Tabel 5.1: Wat wordt er door school gedaan op pesten, buitensluiten of discrimineren te voorkómen of aan te pakken?

5.1a Leerlingen

	Ja	Nee	Weet niet
Je kunt praten met vertrouwenspersoon	76%	6%	18%
Speciaal project over het onderwerp	65%	15%	23%
Onderwerp wordt besproken in een les	47%	31%	22%
School spreekt daders aan op gedrag	70%	10%	20%
Slachtoffers kunnen rekenen op goede begeleiding	53%	14%	33%

5.1b Docenten

	Ja	Nee	Weet niet
Je kunt praten met vertrouwenspersoon	90%	2%	8%
Onderdeel van lesprogramma	64%	11%	25%
Daders die bekend zijn worden aangepakt	86%	3%	11%
Slachtoffers die bekend zijn worden gesteund	76%	3%	21%
Er is een antipest convenant oid ondertekend	46%	45%	9%
School voert dagelijks consequent beleid	55%	17%	28%

Wat in deze tabel in elk geval opvalt is dat het antwoord 'weet niet' zowel onder leerlingen als docenten (zij het iets minder) aanzienlijk scoort. Ook de analyses per school (hier niet openbaar) laten zien dat voor elke school geldt dat ten aanzien van alle mogelijke beleidsmaatregelen zowel ja als nee wordt geantwoord. Dit is het geval bij zowel leerlingen als docenten. Dit laat zien dat er veel onwetendheid en/of onduidelijkheid is over het beleid, en over de beschikbare ondersteuning.

5.3 De waardering voor het beleid

De enquête vraagt de respondenten ook een rapportcijfer te geven voor de inspanningen van de school om pesten en discriminatie aan te pakken en te voorkomen. De respondenten geven gemiddeld een 6,9.

Tabel 5.2: Waardering voor antipestbeleid en ondersteuningsstructuur op school

	Leerling	Docent	Totaal
Gemiddelde rapportcijfer	6,9	7,3	6,9

Hierbij maakt het opvallend genoeg nauwelijks uit of ze zelf wel eens slachtoffer zijn (geweest). De slachtoffergroep geeft gemiddeld een 6,7, de niet-slachtoffergroep geeft gemiddeld een 7,0. Wel maakt het veel uit of een school beleid heeft geformuleerd, zo wordt duidelijk in tabel 5.3 a en b. Als een respondent uit de leerlingengroep (5.3a) bijvoorbeeld aangeeft dat een vertrouwenspersoon aanwezig is, dan geeft hij gemiddeld een 7,1 voor het beleid; als hij aangeeft dat er geen vertrouwenspersoon aanwezig is op school, dan geeft hij gemiddeld een 5,6 voor het beleid.

Tabel 5.3: Invloed van bekendheid met beleidsmaatregel op het rapportcijfer

5.3a: bij de leerlingen

	Ja	Nee	Vershil
Je kunt praten met vertrouwenspersoon	7,1	5,6	1,5
Speciaal project over het onderwerp	7,1	6,0	1,1
Onderwerp wordt besproken in een les	7,3	6,2	1,1
Daders die bekend zijn worden aangepakt	7,2	5,3	1,9
Slachtoffers die bekend zijn worden gesteund	7,4	5,4	2,0

5.3b: bij de docenten

	Ja	Nee	Vershil
Je kunt praten met vertrouwenspersoon	7,4	6,5	0,9
Onderdeel van lesprogramma	7,4	7,2	0,5
Daders die bekend zijn worden aangepakt	7,4	6,3	1,1
Slachtoffers die bekend zijn worden gesteund	7,4	7,3	0,1
Ondertekend antipest convenant oid	7,2	7,5	-0,3
School voert dagelijks consequent beleid	7,6	6,5	1,1

De verschillen in waardering zijn vooral groot onder leerlingen. Onder docenten zijn de verschillen kleiner. Hieruit blijkt dat docenten genuanceerder zijn in hun oordeel. Zij laten alle aspecten meewegen, terwijl leerlingen consequent negatiever oordelen als een beleidsonderdeel volgens hen niet aanwezig is.

Leerling versus Docent

Onder leerlingen blijken alle beleidsvormen bij te dragen aan de waardering van het schoolbeleid. De meeste waardering volgt uit beleid als gevolg waarvan slachtoffers kunnen rekenen op ondersteuning van school en daders worden aangesproken op hun gedrag. Ook de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon weegt zwaar mee.

De waardering door docenten stemt hiermee redelijk overeen: het aanspreken van daders en de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon hebben de meest positieve invloed. Een derde aspect met veel invloed is 'school voert dagelijks consequent beleid'.

5.4 Wat vind je goed, wat vind je minder goed?

De respondenten is gevraagd wat zij goed en minder goed vinden aan het bestaande beleid en de ondersteuningsstructuur. Ten slotte is gevraagd wat zij zouden willen veranderen of aanvullen aan het beleid. Dit waren drie open vragen, waarop bijna alle respondenten antwoord gaven. De meest genoemde opmerkingen zijn hieruit gedestilleerd en worden hieronder gebundeld.

Leerlingen

Door leerlingen worden de volgende onderwerpen het vaakst genoemd als iets wat ze goed vinden aan het bestaande beleid en ondersteuningsstructuur van hun school:

- Coachende gesprekken met mentor of andere docent
- Als er iets voorvalt wordt er ingegrepen/pesters worden aanpakt
- Als iemand wordt gepest, dan wordt dit besproken in de klas

Door de leerlingen worden de volgende onderwerpen het vaakst genoemd als iets wat ze minder goed vinden:

- School weet vaak niet wat er speelt, leerlingen moeten het te veel zelf aangeven
- Als daders worden aangesproken blijft dat bij een keer. De follow-up wordt gemist: school die checkt of het nog steeds goed gaat.
- Leerlingen weten niet allemaal waar ze terecht zouden kunnen
- School/docent onderschat de situatie, neemt die niet serieus genoeg, en doet daarom niets of wacht te lang
- School/docent weet ook niet goed wat hij moet doen/durft niet en doet daarom niet of wacht te lang.

Eenmalig is de volgende opmerking gemaakt, die refereert aan de rol van meelopers. Deze valt op in het licht van de bevinding bij hoofdstuk 3, dat het grootste gedeelte van de daders bestaat uit meelopers.

- 'Alleen de pestkop wordt aangepakt, maar er zijn meelopers, en daar wordt niet op gelet, die worden niet gestraft terwijl die dan de volgende keer weer zeggen dat de pester weer 'leuk' moet gaan pesten'

Wat zou jij doen?

Tenslotte zijn de leerlingen uitgenodigd te vertellen wat zij anders of aanvullend zouden doen. Hieronder volgt een overzicht van de meest terugkomende antwoorden.

- 'Vragen wat er is als iemand niet goed in zijn vel zit'
- 'Op een schoolfeest alleen de leraren die pesters aankunnen'
- 'Als ik een leraar was met het respect van de pesters, dan zou ik ze kunnen aanspreken op wat ze doen, en dat ze normaal moeten doen'
- 'Ik zou gaan praten met de gepeste, en vragen met wie ze er graag over zou willen praten'
- 'Laten weten wat de regels zijn aan het begin van het school jaar, elk jaar weer'
- 'Ik zou met de gepeste persoon praten, en ook met de pester, en dan kijken of ze het weer goed kunnen maken. Dan moet de pester wel zijn excuses aanbieden.'
- 'Gelijk ingrijpen als je iets ziet gebeuren!'
- 'Strenger straffen, eerder schorsen, of een maand het schoolplein schoon laten maken'
- 'Ik zou het bespreken in de klas, en zeggen dat als iemand hulp nodig heeft, zij altijd bij mij terecht kunnen'

Docenten

Door docenten worden de volgende punten het vaakst genoemd als iets wat ze goed vinden aan het bestaande beleid en ondersteuningsstructuur van de school waar zij werken:

- Bewustwording bij leerlingen/praten over acceptatie van elkaar ondanks afwijkingen
- Alertheid door de hele organisatie heen
- Eén duidelijke boodschap, pesten en discriminatie wordt niet getolereerd
- Leerlingen die aangeven gepest te worden, worden serieus genomen
- Direct en actief ingrijpen (lik op stuk beleid)
- Gesprekken: ruzies meteen uitpraten
- Gesprekken: coaching van gepesten
- Goede communicatie tussen de verschillende docenten van één gepeste of pester, voor consequente aanpak

Door docenten worden de volgende onderwerpen het vaakst genoemd als iets wat ze minder goed vinden:

- Er is geen protocol/geen duidelijk beleid
- De aanpak en het succes is docent afhankelijk: verschil in 'antenne', verschil in competenties
- Niet alle collega's kennen het protocol
- Docenten hebben te weinig zicht op wat er gebeurt
- Docenten hebben weinig vat op de social media
- Er is geen follow-up na ingrijpen
- School weet niet wat ze aanmoeten met leerlingen die hun gedrag niet veranderen
- Docenten wachten soms te lang met reageren
- De daders worden niet (genoeg) aangepakt
- Docenten onderling gaat ook niet altijd goed samen: 'bij ons zijn er ook taboes, conflicterende normen en waarden, die we verder niet bespreken. Hoe moeten wij dan het goede voorbeeld geven?'

Wat zou u doen?

Ook de docenten zijn uitgenodigd om te vertellen wat zij anders of aanvullend zouden doen. Hieronder volgt een overzicht van de meest terugkomende antwoorden.

- Beleid hebben/ontwikkelen
- Beleid duidelijk, structureel en consequent uitdragen door de hele school
- Leerlingenparticipatie vergroten: leerlingen worden ook verantwoordelijk gemaakt voor veiligheid op school
- Meer uitstralen dat de pesters in de gaten worden gehouden
- Leerlingen meer aansporen om het te vertellen als er iets gebeurt/ is gebeurd.
- Eerder overgaan tot schorsing.
- Niet alleen de enthousiaste leraren: alle docenten moeten eraan meedoen, dan pas komt de boodschap over
- Leerlingenweerbaarheid vergroten: trainingen zelfverdediging, zelfacceptatie
- Leerlingen bewuster maken: over vooroordelen, over de effecten van hun gedrag
- Docenten trainen in omgaan met verschillen, om het goede voorbeeld te kunnen geven
- Docenten trainen in omgaan met pesters en gepesten

Overeenkomsten Leerling en Docent

Zowel de positieve als de negatieve punten die beide groepen noemen, onderstrepen de eerdere bevinding dat een zichtbare aanpak van daders zeer positief wordt gewaardeerd. Beide groepen vinden ook dat dit ingrijpen vrij snel na het pestincident moet gebeuren, dat een follow-up nodig is en dat er strenger tegen daders mag worden opgetreden dan nu gebeurt.

Ze zijn het ook met elkaar eens dat docenten en school van lang niet alles wat er gebeurt op de hoogte zijn, en dat er verschil in competentie tussen docenten bestaat in het omgaan met (incidenten van) pesten, buitensluiten en discrimineren.

Beide groepen geven ook aan niet van alles op de hoogte te zijn, of dat niet iedereen uit hun groep daarvan goed op de hoogte is. Dit is een bevestiging van de bevinding bij 5.2, waarbij op alle scholen respondenten waren die niet op de hoogte waren van het bestaande beleid en de ondersteuningsstructuren.

Verschillen leerling en docent

Wat noemt de leerling wel en de docent niet, en andersom:

Leerlingen geven aan zich vaak niet serieus genomen te voelen door de docent als zij iets aangeven wat er gebeurt/is gebeurd. Dat docenten het dan vaak even willen aankijken, of zeggen 'dat moet je gewoon negeren'.

Docenten benadrukken vanuit hun professionele oogpunt dat het vaak ontbreekt een schoolbreed en consequent gehanteerd beleid. Sommige docenten zijn heel actief, anderen hebben er om diverse redenen kennelijk minder motivatie of meer moeite mee om in te grijpen of het onderwerp pesten en discriminatie te bespreken.

Opvallend in dit verband is dat docenten constateren dat in de beroepsgroep zelf ook nog steeds onderwerpen taboe zijn. Een genoemd voorbeeld in dit verband is homoseksualiteit. Dit maakt het moeilijk om leerlingen schoolbreed te vragen om homoseksualiteit te respecteren.

Docenten noemen social media als een groot probleem, iets waar ze het minste zicht op hebben. Leerlingen claimen dat docenten vaak niet weten wat er speelt, maar daarbij worden social media niet specifiek genoemd.

5.5 Conclusies en aanknopingspunten voor beleid

1) Kennis over beleid en ondersteuning verschilt binnen scholen

Leerlingen en docenten geven niet allemaal hetzelfde antwoord op de vraag of een bepaalde antipestmaatregel of ondersteuningsstructuur aanwezig is. Dit wordt misschien deels verklaard door interpretatieverschillen (bijvoorbeeld: wat is consequent beleid?) of doordat respondenten soms pas van iets weten als ze ermee te maken krijgen. Maar ook maken deze uitkomsten duidelijk dat niet iedereen in gelijke mate op de hoogte is van de beleids- en ondersteuningsmogelijkheden.

Dit kan een obstakel zijn in het goed aanpakken en voorkomen van pestgedrag, zeker als de onwetendheid hier de docenten betreft. Ook staat het een consequente, schoolbrede aanpak in de weg, omdat verschillende docenten een verschillende boodschap zullen hebben. Daarnaast zullen slachtoffers voor een deel hun hulp niet op school zoeken, omdat ze hiervan niet op de hoogte zijn. Elke deelnemende school heeft dit overzicht van haar eigen respondenten, om hierin een optimaal inzicht te krijgen.

2) Aanpak van daders is een voorspeller voor een hoge waardering bij leerling en docent.

Het aanpakken van daders wordt het meest gewaardeerd, zowel door leerlingen als docenten. Een duidelijke boodschap spreekt de respondenten kennelijk aan. De vraag die elke school zich op basis hiervan zou moeten stellen is dus: hoe zichtbaar is onze aanpak van daders? En daarbij moeten ook de meelopers niet worden vergeten!

3) Ondersteuning slachtoffers is een positieve voorspeller bij leerling

Als leerlingen van mening zijn dat hun school slachtoffers van pestgedrag ondersteunt, is dit van grote positieve invloed op hun waardering voor het totale beleid. Dit onderstreept het belang dat de

mogelijkheden tot ondersteuning ook daadwerkelijk bekend zijn bij deze leerlingen. Gezien de resultaten in tabel 5.1 waarin de kennis van de aanwezige ondersteuning wordt getoetst, is dit lang niet altijd het geval.

4) De beste stuurder zijn respondent

Paragraaf 5.4 bevat een rijke opsomming van de vaak openhartige uitlatingen van leerlingen en docenten over hun oordeel aangaande het bestaande beleid en de ondersteuningsstructuur op hun school. Het laat zien dat er al veel is, maar dat er tegelijkertijd nog veel te wensen over is. Ook blijkt duidelijk dat leerlingen en docenten het hier in hoge mate met elkaar eens zijn.

5) Overschatting van docenten van rol social media

Docenten hebben het gevoel dat social media in potentie een enorm probleem vormen als het gaat om pesten, buitensluiten en discrimineren. Dat komt in dit hoofdstuk naar voren en wordt ook genoemd in hoofdstuk 3 (3.5, tabel 3.10 b). In de passages over incidentie geven docent-getuigen een bijna drie keer hogere inschatting van de rol van de rol van social media spelen dan leerling-getuigen.

Het beeld dat de leerkrachten hebben, is zonder twijfel beïnvloed door de media. Uit de opmerkingen van docenten spreekt grote ongerustheid, omdat zij vrezen dat er een hele wereld is waar zij helemaal geen vat op hebben. Op basis van de resultaten uit dit onderzoek lijkt dit vooralsnog mee te vallen. Het pleit voor een aanpak waarbij het ongewenste gedrag het hoofdonderwerp blijft en waarbij het feit dat leerlingen niet melden dat er iets speelt een van de belangrijkste problemen is. Als leerlingen vaker aangeven dat iets aan de hand is, dan komen vanzelf ook de problemen op social media meer aan bod.

6. CONCLUSIES EN SUGGESTIES VOOR BELEID

6.1 Inleiding

Dit laatste hoofdstuk geeft antwoord op de onderzoeksvragen: 1) Hoe is de situatie op het voortgezet onderwijs in Noord-Holland Noord wat betreft leef- en tolerantieklimaat en ervaring met pesten, buitensluiten en discrimineren?, 2) Welke aandachtspunten voor het huidige anti-pestbeleid en suggesties voor aanvullingen en verbeteringen voor het toekomstig beleid zijn hier uit af te leiden? en 3) Wat kunnen gemeenten hiermee?

6.2 Het beeld dat naar voren komt uit de nulmeting

Doel van dit onderzoek is een (eerste) beeld te schetsen van het leef- en tolerantieklimaat en discriminatie-ervaring op de deelnemende scholen in het voortgezet onderwijs in Noord-Holland Noord. De enquête richtte zich op vier aandachtsgebieden: 1) leef- en tolerantieklimaat, 2) incidentie, 3) reactie en impact, 4) waardering en kennis van het huidige antipest-beleid. We bespreken de conclusies langs deze vier aandachtsgebieden.

6.2.1 Leef- en tolerantieklimaat

Voor sfeer en veiligheid kennen leerlingen en docenten hun school gemiddeld een ruime voldoende toe (7,6 en 7,4). De mate waarin de respondenten zich positief uitlaten over het tolerantieklimaat kan verschillen per onderwerp: 95% van de respondenten vindt respect van groot belang, 88% heeft er geen moeite mee als een medeleerling een hoofddoek draagt en 60% schat in dat (mede)leerlingen geen probleem hebben met homoseksualiteit.

Ook de invalshoek is van invloed: de tolerantie van anderen wordt over het algemeen lager ingeschat dan de eigen tolerantie.

Docenten beoordelen de sfeer en het tolerantieklimaat steeds positiever dan de leerlingen. Daarnaast zijn leerlingen van havo/vwo iets beter te spreken over het klimaat op hun school dan leerlingen van andere schoolniveaus.

Hoewel het beeld overwegend positief is, zijn er ook respondenten die het klimaat en de tolerantie negatief beoordelen. Dit komt terug in de volgende paragraaf over incidentie.

6.2.2 Hoe vaak, door wie, hoe en waarom?

Pesten, buitensluiten en discrimineren is voor bijna een kwart van de respondenten realiteit: zij geven aan in de afgelopen twaalf maanden wel eens slachtoffer te zijn (geweest). Dit betreft 25% van de leerlingen en 5% van alle docenten die meededen aan het onderzoek. Ruim de helft van de slachtoffers heeft gemiddeld maandelijks of vaker zo'n ervaring, 13% geeft zelfs aan dat het elke dag gebeurt.

De pesters zijn vooral leeftijdsgenoten, en – bij de docenten - collega's. Zij krijgen vooral te maken met vervelende opmerkingen en buitensluiting. Soms is ook sprake van bedreiging (15%) of lichamelijk geweld (13%). Van zowel de slachtoffers als de getuigen heeft minder dan 4% een ervaring met seksueel geweld.

Van alle respondenten was 70% de afgelopen 12 maanden wel eens getuige van pesten, buitensluiting of discriminatie. Ten slotte geeft 19% aan zelf in de afgelopen 12 maanden wel eens dader te zijn geweest.

Wat zit er achter pesten, buitensluiten en discriminatie? Volgens de slachtoffers, en in nog grotere mate volgens de getuigen, wordt vooral gepest vanwege 'gedrag' van het slachtoffer. Maar er zijn meer 'redenen' om iemand tot slachtoffer te verkiezen: ook iemands uiterlijk, afkomst en huidskleur, handicap/chronische ziekte, seksuele gerichtheid, geslacht (waaronder ook Transgender valt) en geloof worden regelmatig genoemd als (vermeende) reden voor pesten, buitensluiten en discrimineren.

Verder blijkt dat:

1. De incidentie daalt naarmate het schoolniveau stijgt;
2. Docenten minder zien dan leerlingen. Uit de groep getuigen geeft 58% van de leerlingen aan dat ze een keer per maand of vaker iets zien gebeuren. Bij de docenten is dit 37%. Bij lichamelijk geweld is dat respectievelijk 18% en 7%.

6.2.3 Wat is de impact en hoe reageren slachtoffers en getuigen?

De gevolgen voor slachtoffers van pesten, buitensluiten en discrimineren zijn soms materieel of lichamelijk. Maar meestal is de schade psychisch: pesten schaadt het zelfvertrouwen en tast het vertrouwen in de medemens aan. Ruim een derde van de slachtoffers geeft aan dat hun leven er zonder de discriminatie, het pesten of buitensluiten beter had uitgezien.

Slachtoffers reageren vaak passief op pestgedrag: ze lopen weg uit de situatie, ze reageren er niet of niet meteen op en soms nooit. Andere slachtoffers reageren wel: ruim een kwart geeft aan rustig iets terug te zeggen, 22% scheldt terug en 15% slaat terug.

En dan is er nog de mogelijkheid om hulp te zoeken, om met iemand te praten over de ervaring. Om samen na te denken over een oplossing of om gewoonweg het hart te luchten. Het onderzoek laat zien dat praten significant bijdraagt aan het verbeteren van de situatie of de oplossing van het probleem. Van de respondenten uit de slachtoffergroep geeft 41% aan hulp te zoeken bij anderen; zij praten er met iemand over. De meerderheid van deze groep zoekt deze steun bij zijn familie, ouders, verzorgers (65%) en ook bij leeftijdsgenoten (54%). 49% praat erover met iemand van school. NB: 20% van de totale groep slachtoffers zoekt ondersteuning op school.

Docenten die getuigen zijn van een incident reageren over het algemeen anders dan leerlingen. Zij handelen veel vaker dan leerlingen in een poging om de situatie te verbeteren: Zij grijpen vaker in als er iets gebeurt. Vaker dan leerlingen die getuige zijn, zorgen docenten voor steun, roepen vaker hulp in (bijvoorbeeld bij de desbetreffende mentor) en gaan vaker het gesprek aan met de pesters. Dit verschil is waarschijnlijk te verklaren vanuit hun professionele verantwoordelijkheid. Ook zal levenservaring een rol spelen.

Veel leerlingen handelen niet als zij getuige zijn van pesten, buitensluiten of discrimineren. Zij verklaren dat vaak uit het feit dat zij zich niet als de aangewezen persoon beschouwden om iets te doen. Wel geeft 22% aan de gepeste persoon te hebben gesteund op een later moment. Een kwart geeft aan dat zij hierop te hebben gereageerd door zelf te gaan meepesten. Meelopers zijn dus een categorie waarmee rekening moet worden.

6.2.4 Kennis over en de waardering van het bestaande beleid

Welk beeld hebben leerlingen en docenten van het beleid dat hun school voert om pestgedrag aan te pakken en tegen te gaan? De meest opvallende resultaten:

- 1) Een aanzienlijk deel van de leerlingen en docenten is niet op de hoogte van het schoolbeleid inzake pesten, buitensluiten en discrimineren (zie tabel 5.1).
- 2) Hoe bekender en completer het antipestbeleid van de school is, des te positiever waarderen de leerlingen en docenten op de school dit beleid. Met andere woorden: het voeren van een bewust /

bekend antipestbeleid wordt positief gewaardeerd. De hoogste positieve voorspellers van waardering zijn: de aanpak van de daders, de ondersteuning van de slachtoffers en de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon.

Het voeren van een duidelijk en bekend antipestbeleid wordt dus zeer gewaardeerd door leerlingen en docenten.

6.3 Suggesties voor beleid

6.3.1 In de basis

Respectvol met elkaar omgaan. Dat vindt iedereen belangrijk, daar kan iedereen achter staan. Maar we weten, en zien ook in deze rapportage, dat dit in de praktijk geen garantie is voor een prettige, veilige samenleving. Het principe van 'respect voor iedereen' voorkomt in de praktijk niet dat er irritaties ontstaan door verschillen tussen mensen, die kunnen uitmonden in allerlei soorten vervelend of kwetsend gedrag. Dit is een discrepantie die we overal terugzien in de samenleving. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat dit probleem ook in dit onderzoek op scholen wordt gevonden.

De relatieve kleinschaligheid en -overzichtelijkheid van de "subsamenleving school" maken de aanpak van het pestprobleem verhoudingsgewijs minder lastig dan in grotere verbanden zoals een gemeente of een land. Daar komt bij dat de school een pedagogische omgeving biedt. Daarmee zijn bijna nergens anders de condities zo gunstig om te werken aan een (sub)samenleving gebaseerd op respect en zonder pestgedrag. Het gaat dan onder meer over de vraag hoe er op school met elkaar wordt omgegaan, wat je kunt doen als je er niet uitkomt met elkaar, waar je terecht kan als je een probleem hebt en wat de gevolgen zijn als je grenzen overschrijdt. Dat is een basis waarmee het respect, dat binnen en over de scholen een gedeelde waarde blijkt, ook in de praktijk zo goed mogelijk werkelijkheid kan worden.

Hoofdstuk 5 laat zien dat er al allerlei beleid bestaat op scholen om pesten, buitensluiting en discriminatie tegen te gaan. Ook laat dit hoofdstuk zien dat er nog behoefte bestaat aan verbeteringen of uitbreiding van dit bestaande beleid. Zowel de analyses van dit onderzoek als de respondenten zelf geven hiervoor talrijke suggesties. Deze zijn onderverdeeld in de onderwerpen formeel beleid, alledaags gedrag van docenten, (onderwerpen voor) intervisie en trainingen voor docenten en (onderwerpen voor) lessen voor leerlingen. Het zal per school verschillen wat hiervan relevant en interessant is.

6.3.2 Formeel beleid

Wat staat er op papier?

Dit onderzoek laat zien dat bestaand beleid lang niet bij iedereen bekend is. In hoofdstuk 5 wordt dit ook door de respondenten aangegeven als verbeterpunt. Ook is het niet altijd volledig, zeggen de docenten in 5.4.

Vragen die naar aanleiding hiervan door de schoolleiding gesteld kunnen worden zijn: wat is ons antipestbeleid eigenlijk? Is dat volledig? Werkt het? Is iedereen ervan op de hoogte? Wat is de feedback van docenten op het beleid naar aanleiding van hun praktijk ervaring? Het schoolspecifieke overzicht van de kennis en waardering van beleid kan daarbij inzichtelijk zijn.

Maak het bekend!

Een signaal uit hoofdstuk 5 is dat alleen in de brugklassen aandacht aan de problematiek wordt besteed, en daarna niet meer. De respondenten zien heil in een regelmatige terugkeer van bekendmaking van zaken als: gedragsregels, ondersteuningsmogelijkheden en consequenties, en ook een schoolfilosofie als 'hoe willen wij hier samen met elkaar omgaan' kan daar een onderdeel van zijn (op wat voor manier komt die boodschap over?).

Onbekendheid met wat er speelt

Scholen blijken niet volledig op de hoogte te zijn van wat er speelt op het gebied van pesten, buitensluiten en discrimineren. Dit blijkt onomstotelijk uit de analyses en wordt door zowel docent als leerling opgemerkt als een probleem. Voor school kan meer inzicht helpen bij de omschrijving van 'Het Probleem', waardoor ook de aanpak beter kan worden bepaald. Daarnaast kunnen ze leerlingen beter ondersteunen en zo een veiliger school creëren.

Dus: Hoe krijg je de leerling naar school met zijn problemen? Dat is allereerst iets om te bespreken met de leerlingen zelf, bijvoorbeeld in een mentorles: Wat houdt ze tegen, welke drempels geven ze aan? En ook: waarom komen ouders bijna niet met de problemen van hun kind naar school? Zijn ouders op de hoogte van de ondersteuningsmogelijkheden op school?

Overig

Andere punten:

- Sancties mogen van zowel docenten als leerlingen strenger
- Er ontbreekt een follow-up na het eerste ingrijpen

6.3.3 Winst in alledaags gedrag

Docenten en andere schoolmedewerkers hebben met hun alledaagse gedrag grote invloed op het succes van het beleid in de praktijk. Zowel docenten als leerlingen geven in hoofdstuk 5 aan dat dit nog te wensen over laat.

Docenten en leerlingen verkeren veel in elkaars gezelschap. Zij zitten in de klas en lopen door de school. Dat geeft hen een belangrijke positie bij het overbrengen van antipestbeleid. Een docent kan laten zien dat hij alert is, dat hij mensen aanspreekt op ongewenst gedrag, dat hij ingrijpt als dat nodig is en slachtoffers ondersteunt of de weg wijst. De nadruk ligt hier op het 'laten zien': met hun gedrag en acties tonen docenten hoe de school omgaat met ongewenst gedrag en slachtoffers daarvan.

6.3.4 Intervisie en trainingen voor docenten

Omgaan met verschil in competenties

Docenten moeten allereerst allemaal weten hoe de school wil omgaan met (slachtoffers van) pesten, buitensluiten en discrimineren. Maar of alle regels succes hebben in de praktijk hangt mede af van de docent. Goed zijn in lesgeven is nog iets anders dan goed kunnen omgaan met een brutale, goedgebekte pestkop, met inschatten hoe serieus een situatie is, met direct op een juiste manier kunnen ingrijpen als er iets gebeurt: niet iedereen is hier goed in en het vraagt nogal wat van een docent.

Belangrijke vragen (voor de schoolleiding) zijn: Hoe gaan we om met de verschillen in competenties? Zijn docenten zich eigenlijk bewust van hun competenties? Is de schoolleiding bekend welke competenties zij wel en niet in huis heeft en welke behoefte aan ondersteuning er bij de docenten is?

Sommige competenties kunnen (tot op zekere hoogte) worden getraind. Training in de omgang met lastige leerlingen kan met behulp van een acteur en een trainer. Ook zien en horen hoe anderen met situaties omgaan kan hierbij heel waardevol zijn. Dit laatste kan ook in intervisievorm.

Het goede voorbeeld kunnen geven

Nog een belangrijk onderwerp van gesprek, dat in hoofdstuk 5 door docenten werd aangegeven, is dat voor leraren ook niet altijd alles bespreekbaar is: moeite hebben met anderen, verschillen in normen en waarden, het uitpraten van conflicten: als hiervan sprake is bij docenten kan dat zijn weerslag hebben op het klimaat op school.

Belangrijke vragen om te stellen: speelt dit binnen de docentengroep? Zijn er taboes? Welke zijn dat? En wat voor effect heeft dat op de sfeer in de docentenkamer? Leerlingen proeven deze sfeer en dat heeft

effect op hoe zij de boodschap van school 'heb respect voor je medeleerlingen' aannemen. Ook hier kunnen onder meer intervisies ondersteunen.

Voorwaarde bij al het bovenstaande, is een veilige sfeer waarin docenten zich kwetsbaar kunnen opstellen. Daarin heeft de schoolleiding een verantwoordelijkheid, wat onder meer inhoudt dat de leiding zich kwetsbaar opstelt.

6.3.5 Lessen voor leerlingen

Resultaten onderzoek bespreken in de klas

Veel bevindingen uit het onderzoek zijn interessant om voor te leggen aan alle leerlingen. Hier over praten levert docenten en school, behalve de gelegenheid om informatie te geven, de kans om kennis te vergaren over de vraag wat er speelt rond pestgedrag en wat leerlingen tegenhoudt om naar school te gaan met hun problemen. Een opsomming:

'Leef- en tolerantieklimaat word redelijk positief beoordeeld, maar er zijn ook respondenten negatief, in het algemeen of op bepaalde onderwerpen.'

Elke school krijgt haar eigen onderzoeksresultaten over het leef- en tolerantieklimaat. Deze kunnen worden besproken in de klas. Herkennen de leerlingen zichzelf in de resultaten? Zijn zij inderdaad ook toleranter op het ene onderwerp dan op het andere, en hoe kan dat?

'Je ziet jezelf als toleranter dan De Ander'

Herkennen de leerlingen dit? Het betekent ook dat anderen hen ook minder tolerant inschatten dan zij zichzelf inschatten. Dat betekent dat jouw gedrag misschien niet altijd zo overkomt als dat je het bedoelt. Heeft iemand dat wel eens ervaren?

'Niet meer dan 20% van de slachtoffers en 7% van de getuigen praat hierover met iemand van school'

Herkennen de leerlingen dit? Kunnen ze aangeven waarom dit zo weinig is? Weten ze waar ze terecht kunnen en wat ze kunnen verwachten aan ondersteuning? Is er iemand in de klas die wel eens over een probleem met iemand van school gepraat heeft en hoe was zijn ervaring? Weten ze waarom school het belangrijk vindt? De docent kan hen hierover voorlichten.

'25% van de getuigen geeft aan ook mee te zijn gaan pesten, 22% heeft het slachtoffer ondersteund'

Herkenbaar? Heeft iemand hier ervaring mee? Wat vinden de leerlingen theoretisch het wenselijke gedrag van een getuige? En wat zijn drempels om deze theorie in praktijk te brengen? Zijn daar oplossingen voor, of alternatieven. Voelen zij verantwoordelijkheid als getuige?

'Er is nog veel onbekendheid met het bestaande antipestbeleid, en er zijn nog wensen over de verbetering ervan'

Wat is de kennis van de leerlingen over wat de school te bieden heeft? En wat vinden zij van het beleid. Wat is hun positieve en negatieve feedback?

Aandacht voor respectvol omgaan in het algemeen, maar ook over specifieke onderwerpen

Uit het onderzoek blijkt dat uiteindelijk alles een aanleiding kan zijn voor pesten. Dat vraagt om aandacht voor het algemene principe dat het belangrijk is dat mensen elkaar in hun waarde laten.

Daarnaast is aandacht voor specifieke onderwerpen net zo goed van belang. Een ziekte of handicap, homoseksualiteit, verschillende geloven: als je er verder niets vanaf weet is het makkelijk om het in een hokje te stoppen, en het in te zetten in geval van wij/zij behoeften. Kennismaken met iemand in een rolstoel, een leerling die vertelt wat het inhoudt dat hij licht autistisch is, voorlichting van het COC waarbij je alle vragen mag stellen over homoseksualiteit die je wel wilt maar niet durft te vragen, leerlingen die vertellen over hun geloof en wat het voor hen betekent, en wellicht van al deze mensen ook horen welke ervaring zij hebben met discriminatie en wat dat met hun doet of heeft gedaan. Het draagt allemaal bij aan het doorbreken van de hokjes: iemand wordt een uniek persoon, geeft allemaal inzicht

en bekendheid wat maakt dat iemand niet meer zo makkelijk in een hokje wordt gestopt, dat iemand als meer wordt gezien dan 'die gek', 'die vieze homo', of 'die freaky moslim'.

Coaching slachtoffers bij bewustwording eigen gedrag/weerbaarheid

Uit het onderzoek blijkt dat slachtoffers een blinde vlek lijken te hebben voor het effect dat hun eigen gedrag heeft op anderen. Nogmaals wordt benadrukt dat slachtoffers niet als enige verantwoordelijk zijn voor het oplossen van hun probleem. Maar het kan wel helpen om meer inzicht te krijgen en gecoacht te worden op gedrag. Als er bijvoorbeeld een leraar is die een goed beeld heeft van een leerling, het pestgedrag waar hij mee te maken heeft, en hem ook vaak meemaakt in de klas, dan kan hij af en toe teruggeven wat hij ziet gebeuren, en bespreken wat eventuele gedragsalternatieven zijn.

Weerbaarheid vergroten wordt genoemd in hoofdstuk 5. Steviger in je schoenen staan, bewust laten zien dat je er staat, je niet zo makkelijk uit het veld laten slaan. Het zijn allemaal punten die vanzelf ook het gedrag (positief) kunnen beïnvloeden.

6.4 En wat betekent dit voor gemeenten?

LHBT-koplopergemeenten kunnen met de incidentele subsidies scholen de ruimte geven om hun antipestbeleid verder te ontwikkelen. Uitgaande van de insteek van het Ministerie van OCW zou dit vooral gericht moeten zijn op lesbiennes, homoseksuelen, biseksuelen en transgenders. Uit het onderzoek komt naar voren dat speciale aandacht voor het onderwerp inderdaad geen overbodige luxe is. Ook laat het onderzoek zien dat het probleem verder gaat dan homo's pesten. Wij adviseren daarom die speciale aandacht te koppelen aan het overkoepelend probleem: pestgedrag in het algemeen. Dit rapport geeft hiertoe inzicht en verschaft scholen suggesties voor het formuleren en implementeren van beleid. Het pestgedrag beperkt zich echter niet tot het onderwijs. Gemeenten kunnen het beleid dat zij graag op scholen zouden zien, ook onder de aandacht brengen bij instellingen die zij subsidiëren, zoals sportverenigingen en jeugdwerk. Op die manier krijgen jongeren op meerdere plekken te maken met 'het goede voorbeeld'. Dit vergroot de kans dat het gewenste sociale gedrag beklijft.

Bijlagen

De bijlagen bestaan uit de vragenlijsten voor de leerlingen, de vereenvoudigde versie voor de leerlingen, en die van de docenten. Vanwege de grote omvang zijn ze hier niet toegevoegd maar te vinden op www.discriminee.nl. Op de homepagina ziet u onderaan drie 'knoppen'. De middelste is de enquêteknop, en brengt u naar de vragenlijsten. Mochten deze, door het verloop der tijd, niet meer goed vindbaar zijn, kunt u ze opvragen bij Art.1 NHH, info@art1nhn.nl.

Art.1

Allen

die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld.
Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid,
ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

Art.1 Bureau Discriminatiezaken Noord-Holland Noord

Gasthuisstraat 2, 1811 KC Alkmaar
Postbus 3095, 1801 GB Alkmaar

discriminee!

Tel. 072 - 515 44 00
info@art1nhn.nl

Meldlijn: 0900 2 354 354 (10 ct/m)

www.discriminee.nl

KvK: 412 40 553 / Bank: ING 497 11 74